

TABLE OF CONTENTS

ÚVOD.....	3
1. STÁROČIA PRENASLEDOVANIA.....	5
Rasizmus a predsudky vedú k vylúčeniu	7
2. SEGREGOVANÉ BÝVANIE A NEBEZPEČNÉ ŽIVOTNÉ PODMIENKY	8
Oddelené osady.....	8
Neprimerané životné podmienky	11
3. ODOPIERANIE PRÁVA NA VZDELANIE	13
Segregácia škôl	13
Rómske deti v špeciálnych školách a triedach.....	16
Chybné hodnotenie	18
V pasci oddeleného vzdelávania.....	20
Nedostatočný prístup k predškolskému vzdelaniu	21
Odpieranie jazykových a kultúrnych práv	22
4. NEPRESVEDČIVÁ ODPOVEĎ VLÁDY	24
Prípravné triedy (nulté ročníky)	25
Asistenti učiteľa	26
Neúspešné pokusy o integráciu.....	27
Nedostatok monitorovania a zodpovednosti	28
Mechanizmus podávania sťažností.....	29
5. MEDZINÁRODNÝ LEGISLATÍVNY RÁMEC	30
Dostupnosť	30
Prístupnosť.....	31
Priateľnosť	32
Adaptabilita	33
Normy Európskej únie	33
6. ZÁVER A ODPORÚČANIA.....	34
Dôraz na uplatňovanie práva rómskych detí na bezplatné a povinné vzdelanie	35
Odstránenie segregácie vo vzdelávaní	36
Zaistenie súladu obsahu a prostriedkov vzdelávania s ľudskými právami	37
Monitorovanie a zodpovednosť	37
Dôraz na primerané bývanie, prístup k čistej vode a hygienické podmienky v rómskych komunitách	38
Odporúčania adresované Európskej únii a iným bilaterálnym a multilaterálnym financujúcim subjektom.....	38
Zvláštne odporúčania Európskej únie.....	39

Slovensko

Stále segregovaní, stále v nerovnom postavení Porušovanie práva na vzdelanie rómskych detí na Slovensku

„Rozhodli sme, že v oblasti verejného vzdelania nemá prístup „oddelený, ale rovný“ miesto. Oddelené vzdelávacie zariadenia sú zo svojej podstaty nerovné.“

Najvyšší súd Spojených štátov, *Brown v. Rada pre vzdelávanie*, 1954.

„Prečo oddeľujú naše deti od bielych detí? Keď Róm vidí biele dieťa, hneď sa navzájom nenávidia a nadávajú si do gadžov a cigánov. Keď som ja chodil do školy, nebol žiaden Róm ani Cigán, všetci sme boli kamaráti.“ Róm, Jarovnice.

Úvod

Na systematické porušovanie práva na vzdelanie rómskych detí na Slovensku poukázalo a protestovalo proti nemu veľké množstvo národných a medzinárodných organizácií a orgánov pre ľudské práva.¹ Rómske deti sú však i naďalej do značnej miery segregované v podpriemernom vzdelaní, napríklad neprímerane častým zaraďovaním do špeciálnych škôl a tried. Nedávne iniciatívy vlády nedokázali uvedené problémy riešiť, na čo poukazuje aj táto správa a základné príčiny porušovania práv neboli efektívne a systematicky odstraňované. Amnesty International spúšťa touto správou kampaň za skutočnú zmenu. Amnesty International vyzýva vládu Slovenska, aby s podporou medzinárodného spoločenstva, vrátane Európskej únie, prevzala iniciatívu a podnikla kroky k odstráneniu rasovej diskriminácie vo vzdelávaní a aby riešila vážne prípady porušovania práva rómskych detí na vzdelanie.

Pretrvávajúce odopieranie práva na vzdelanie rómskym deťom im zároveň znemožňuje uplatňovať v plnom rozsahu ich ľudské práva. Ako poznamenala Katarína Tomaševski, bývalá zvláštna spravodajkyňa OSN pre právo na vzdelanie: „Právo na vzdelanie je kľúčom, ktorý otvára cestu k iným ľudským právam.“ Patrí k nim právo na zdravie a prácu, právo na slobodu prejavu a politické práva – a tie prinášajú zásadné možnosti, ako prelomiť bludný kruh chudoby a marginalizácie Rómov na Slovensku i kdekoľvek inde. Rómske deti sú vylúčené zo vzdelávacieho systému v krajinách celej Európy v dôsledku kombinácie rasizmu, diskriminácie a zlyhania štátu. Práve ten by mal zabezpečiť dostupnosť vzdelania pre ľudí žijúcich v chudobe. Právo na bezplatné povinné základné vzdelanie bez diskriminácie je v medzinárodnom práve týkajúcom sa ľudských práv zakotvené už od roku 1948. Systematické odopieranie práva na vzdelanie rómskym deťom na Slovensku napriek tomu pokračuje.

Segregácia má v slovenskom vzdelávacom systéme dve podoby. Na jednej strane je veľké množstvo rómskych detí stále umiestňovaných do výlučne rómskych škôl a tried. Mnoho rómskych detí je však taktiež neadekvátne zaraďovaných do špeciálnych škôl pre deti

s telesným a mentálnym postihnutím alebo špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami. Nezávislé štúdie poukazujú na skutočnosť, že 80 percent detí umiestnených v špeciálnych školách na Slovensku tvoria Rómovia.²

Podľa slovenskej legislatívy sú špeciálne školy určené pre deti so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami, vrátane detí s telesným a mentálnym postihnutím a poruchami učenia, ale tiež pre deti s narušenou komunikačnou schopnosťou, deti s poruchami sociálneho vývinu, alebo deti pochádzajúce zo „sociálne znevýhodneného prostredia“. Tieto kritériá sú nejasné a, ako poukázala Amnesty International a iné organizácie, ponechávajú veľký priestor pre diskrimináciu a segregáciu.³ Ako dokladá táto správa, najmä termín pochádzať zo „sociálne znevýhodneného prostredia“ býva často interpretovaný ako synonymum rómskeho pôvodu.

V špeciálnych školách sa rómskym deťom nielenže dostáva vzdelania nižšej kvalitatívnej úrovne, než je štandard, ale v praxi majú veľmi obmedzenú možnosť reintegrácie do bežných škôl alebo možnosť dosiahnuť vyššiu úroveň vzdelania než je povinné základné vzdelanie. Rómski rodičia sú navyše nútení prijímať segregáciu ako normálnu a dokonca prínosnú pre svoje deti, napríklad aj formou finančného príspevku rodičom, ktorí pošlú svoje deti do špeciálnych škôl alebo tried.

Rómske deti, ktoré navštevujú bežné školy, čelia iným formám segregácie, napríklad v základných školách len pre Rómov, do ktorých chodia prevažne alebo výlučne rómske deti, ako aj v čisto rómskych triedach. V oboch prípadoch môžu rómske deti počítať s menej kvalitným vzdelaním.

Rómske deti musia okrem nerovného vzdelávacieho systému čeliť aj rôznym ďalším prekážkam pri plnom uplatňovaní práva na vzdelanie a často sú objektom triednych a rasových predsudkov. Počas prieskumu na Slovensku viedla Amnesty International rozhovor s niekoľkými učiteľmi, ktorí vyjadrili znepokojivé postoje. Jedna riaditeľka sa o rómskych žiakoch vo svojej špeciálnej škole otvorene vyjadrila: „Tunajšie deti sú mentálne retardované.“ Podobné postoje voči Rómom sú veľmi rozšírené a deštruktívne a ako dokumentuje táto správa, majú priamy dopad na poskytovanie vzdelania Rómom.

Rómovia na východnom Slovensku patria k najviac znevýhodneným komunitám v Európe. Pri uplatňovaní celej škály práv čelia rasizmu a diskriminácii - žijú v nebezpečne nehygienických obydliach, nemajú prístup k primeranej zdravotnej starostlivosti a sú vylúčení z trhu práce. Mnohí žijú v osadách alebo štvrtiach, ktoré sú fyzicky izolované od ostatných častí komunity, s obmedzenou alebo žiadnou dodávkou vody a elektrickej energie, bez kanalizácie, dláždených ciest či inej základnej infraštruktúry. Čelia vážnym prekážkam pri prístupe k zdravotníckym službám, vrátane nemocníc, ako aj k iným verejným službám. Takéto podmienky porušujú ich právo na primeranú životnú úroveň, vrátane primeraného bývania, čistej vody a hygienické podmienky, ako ich zaručuje Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach a iné medzinárodné a národné normy na ochranu ľudských práv, ku ktorému Slovensko pristúpilo.

V reakcii na svoje zjavné zlyhanie pri poskytovaní záruk práva rómskych detí na vzdelanie vláda Slovenskej republiky nedávno prijala určité kroky, ktoré mali situáciu zlepšiť. V roku

2002 prijala nariadenie na zavedenie prípravných tried (na Slovensku známych ako „nultý ročník“)⁴ (pozri 4. kapitola) pre deti, ktoré nenavštevovali predškolskú prípravu, väčšinou sa jedná o rómske deti; a na vytvorenie inštitútu asistenta učiteľa na základných školách. Amnesty International zastáva názor, že ak by tieto opatrenia boli systematicky uplatňované, mohli by mohli prispieť k skutočnému uplatňovaniu práva rómskych detí na vzdelanie. Avšak obce a mestá, ktoré sú za predškolské a základné vzdelanie zodpovedné, nie sú zo zákona povinné takéto prípravné triedy (nulté ročníky) zriadiť, alebo zamestnať pomocných učiteľov a z toho dôvodu tak niektoré ani neurobili. Vláda tiež prijala plán na zníženie počtu rómskych detí, ktoré navštevujú špeciálne školy, ako súčasť záväzku Slovenska k Dekáde rómskeho začleňovania v rokoch 2005-2015, regionálnej medzivládnej iniciatíve, ktorá má prelomiť bludný kruh chudoby a vylúčenia, v ktorom sa rómske komunity pohybujú. Vo svojom Programovom vyhlásení z augusta 2006 deklarovala nová vláda Slovenskej republiky zvolená v júni toho istého roku politický záväzok podporovať ľudskú dôstojnosť a integrovať rómsku komunitu do spoločnosti prostredníctvom rozvojových programov a efektívneho využitia finančných prostriedkov v oblasti vzdelávania, kultúry, zdravotnej a sociálnej starostlivosti, infraštruktúry a bývania.

Prieskum Amnesty International, podobne ako zistenia iných orgánov a odborníkov, však naznačuje, že tieto opatrenia problém dostatočne neriešia. Vláda nedokázala plne reflektovať systematický rasizmus a diskrimináciu, ktorým rómske komunity čelia vo všetkých oblastiach svojho života, čo negatívne ovplyvnilo aj jej následnú schopnosť implementovať spomínané opatrenia, ako i ďalšie špeciálne opatrenia vyplývajúce z jej vnútroštátnych a medzinárodných záväzkov, do praxe. Napríklad dodržiavanie nariadenia o prípravných triedach a asistentoch učiteľa zostáva celkom dobrovoľné a jeho plnenie je prinajmenšom nerovnomerné. Národný orgán pre ľudské práva, Slovenské národné stredisko pre ľudské práva, vo svojej správe z roku 2005 upozornilo vládu, že základné školy nezavedli opatrenia zamerané na integráciu všetkých detí.⁵ Vláda navyše nedokázala odstrániť systémové legislatívne a politické nedostatky, vďaka ktorým môže oddelené a nerovné vzdelávanie rómskych detí pokračovať. Kritériá na zaradenie detí do špeciálnych škôl zostávajú nejednoznačné, dohľad nad rozhodnutiami o zaradení je neadekvátny a mechanizmy na reintegráciu detí nesprávne umiestnených do špeciálnych škôl sú naďalej neúčinné.

Amnesty International je presvedčená, že zmysluplné zlepšenie zaručovania práva rómskych detí na vzdelanie je možné dosiahnuť len intenzívnym a dlhodobým proaktívnym angažovaním sa vlády Slovenska a štátnych orgánov na všetkých úrovniach v spolupráci s komunitami. Vláda musí okamžite podniknúť ďalšie kroky, ktorými zakáže diskrimináciu Rómov v oblasti vzdelávania a v praxi podporí rovnosť pri uplatňovaní práva na vzdelanie.

Aby splnila svoje záväzky týkajúce sa ľudských práv, by kľúčovou prioritou vlády Slovenskej republiky, s podporou medzinárodného spoločenstva, malo byť zaručenie prístupu k bezplatnému povinnému vzdelaniu bez diskriminácie pre všetky deti, vrátane rómskych detí, a to až do minimálneho veku pre vstup do zamestnania, ako aj jeho úspešné ukončenie. Vzhľadom k súčasným a historickým modelom diskriminácie a vylúčenia to bude vyžadovať dôslednejšie kroky pri odstraňovaní diskriminácie v praxi, ako aj zavedenie zvláštnych opatrení pre Rómov v oblasti vzdelávania na národnej úrovni. Rovnako nutné je aj

bezodkladné preskúmanie systému zaradovania detí do špeciálnych základných škôl, identifikácia detí, ktoré boli chybné zaradené do špeciálneho vzdelávania, a intenzívne a účinné kroky na ich okamžitú reintegráciu. Aby sa pri uplatňovaní práva na vzdelanie zabránilo rasovej a triednej diskriminácii, mala by sa zmeniť politika vzdelávania sociálne znevýhodnených detí v oddelených triedach alebo školách. Musia sa prijať alebo doplniť zákony, postupy a opatrenia tak, aby deti z rómskej populácie a z väčšinovej slovenskej populácie spolu s inými menšinovými skupinami navštevovali integrované školy a získavali vzdelanie rovnakej kvalitatívnej úrovne.

1. Stáročia prenasledovania

Počet Rómov v EÚ sa odhaduje na 7 až 9 miliónov a približne 80 percent ich žije v nových členských štátoch EÚ.⁶ Pri sčítaní v roku 2001 na Slovensku sa takmer 90 000 ľudí označilo za Rómov, z celkovej populácie viac ako 5,3 miliónov obyvateľov. Avšak skutočná populácia Rómov na Slovensku sa odhaduje na 480 000 až 520 000.⁷ Z tohto počtu sa asi 90 percent považuje za rumungrov (usadení Rómovia).⁸ Najmenej dve tretiny z tejto skupiny sú slovenskí Rómovia (Servika Roma).⁹ Ostatní sú maďarskí Rómovia (Ungarika alebo Ungrike Roma), ktorí žijú zväčša na juhu. Ďalšie rómske komunity sú potomkovia bývalých kočovných olašských Rómov, ktorí prišli na Slovensko v druhej polovici 19. storočia z Rumunska a Moldavska, a nemeckí Sinti, ktorí prežili holokaust.

Rómovia žijú podľa historických záznamov na Slovensku najmenej od 14. storočia.¹⁰ Opakovane sa objavovali pokusy prinútiť ich, aby sa asimilovali do väčšinovej populácie a vzdali sa svojho tradičného spôsobu života. Podľa dekrétov z 18. storočia sa museli zaregistrovať ako Rómovia a usadiť sa, zabavovali sa im kone a vozy a chlapci, ktorí sa neživil remeslom, boli odvedení do armády. Tradičné sobáše boli zakázané a rómske oblečenie a jazyk boli zakázané pod hrozbou bičovania. Snaha ľahšej identifikácie Rómov bola v dvadsiatych rokoch 20. storočia zakotvená v zákonoch, ktoré zavádzali povinné snímanie odtlačkov prstov, registráciu a povinné nosenie označenia¹¹. Legislatíva sa snažila zabrániť kočovaniu niektorých skupín Rómov a dávala obciam právo udeliť alebo odmietnuť registráciu pobytu a občianstvo a deportovať neregistrovaných Rómov z regiónu.¹² Zákony sa tiež snažili brániť prílivu Rómov z oblastí mimo Československa.¹³ Počas 2. svetovej vojny Rómovia na Slovensku väčšinou unikli pred deportáciami do nacistických koncentračných táborov, v úplnom kontraste k osudu Rómov vo zvyšku bývalého Československa. Boli však vystavení núteným prácam, prísnej segregácii a kontrolám pohybu a zamestnania.

Nariadenie o situácii Cigánov z roku 1945 zachovávalo segregáciu aj po skončení vojny: „V obciach, kde sú rómske obydlia vedľa verejných a štátnych ciest, sa musia tieto obydlia odstrániť a umiestniť mimo dedinu na vzdialenom mieste, ktoré určí obec.“¹⁴ Zákon z roku 1958 sa zameriaval na nútenú asimiláciu a trvalé usadenie putujúcich Rómov zákazom kočovného spôsobu života.¹⁵ V tej dobe už kočovalo menej ako 10 percent rómskeho obyvateľstva.¹⁶ Nariadenia požadovali, aby rómske deti chodili do školy a aby dospelí mali platené zamestnanie. Dovoľovali tiež sterilizáciu rómskych žien, údajne zo zdravotných dôvodov. Od polovice 50-tych rokov 20. storočia boli rómske deti posielané do špeciálnych škôl vyhradených len pre Rómov. Od 60-tych rokov sa opakovali neúspešné pokusy rozdeliť

a premiestniť rómske osady z dnešného východného Slovenska do ostatných regiónov krajiny. V období medzi rokmi 1971 až 1980 vzrástol počet Rómov, ktorí dokončili povinné vzdelanie, zo 17 na 26 percent, ale mnohí boli zaradení do špeciálnych škôl pre deti s postihnutím.

Po konci studenej vojny bolo Rómom v Československu pri sčítaní v marci v roku 1991 po prvýkrát dovolené, aby vyjadrili svoju etnickú príslušnosť. Avšak stáročia stigmatizácie a pokusov o nútenú asimiláciu rozdrobili rómsku populáciu a obmedzili jej schopnosť plne sa zúčastniť na politickom živote krajiny. Pri sčítaní v roku 2001 na Slovensku sa väčšina údajne označila za etnických Slovákov alebo etnických Maďarov.

K oficiálnemu uznaniu Rómov ako národnostnej menšiny vládou Slovenskej republiky, ktorá bola ešte stále súčasťou Československa, došlo v apríli roku 1991.¹⁷ Rómom bolo udelené právo označovať sa za národnostnú menšinu, právo na vzdelanie a na informácie vo vlastnom jazyku a právo používať vlastný jazyk v úradnom styku. Avšak konkrétne opatrenia na to, ako tieto práva zaručiť, neboli špecifikované. Nasledoval pokus o komplexnú politiku vo vzťahu k Rómom na federálnej úrovni v októbri roku 1991.¹⁸ Toto právo však dodnes nie je v praxi plne rešpektované. Slovenská ústava z roku 1992, schválená pred rozdelením Československa v roku 1993, zachovala práva národnostných menšín a etnických skupín na Slovensku. Podľa článku 34 Ústavy majú občania patriaci k národnostným menšinám, „právo na vzdelanie vo vlastnom ich jazyku, právo používať ich jazyk v úradnom styku, právo zúčastňovať sa na riešení vecí týkajúcich sa národnostných menšín a etnických skupín.“

Dnes žije väčšina Rómov na východe a na juhu krajiny, na pozemkoch, ktoré sú v majetku obcí, ale sú z nich vyčlenené. Rómske komunity majú významne nižšie skóre indexu ľudského rozvoja používaného v Rozvojovom programe OSN (UNDP) než iné komunity na Slovensku a najmä Rómovia žijúci v segregovaných osadách sú „mimoriadne často zastúpení medzi chudobnými a sú na tom horšie z hľadiska takmer všetkých základných sociálnych ukazovateľov, vrátane stavu vzdelania a zdravia, podmienok bývania a prístupu na trh práce a v občianskej spoločnosti.“¹⁹ Východné Slovensko tiež vykazuje najvyššiu úroveň nezamestnanosti v krajine.²⁰ Nezamestnanosť Rómov sa odhaduje na 80-90 percent a v rómskych osadách môže dosahovať takmer 100 percent.²¹ Otravné životné podmienky mnohých Rómov sa od začiatku 90-tych rokov 20. storočia, kedy slobodné voľby ukončili štyri desaťročia komunistickej nadvlády, zhoršili.²² Podľa niektorých zdrojov patria životné podmienky Rómov na východe Slovenska medzi najbiednejšie v EÚ.²³ Amnesty International sa počas svojho prieskumu stretla s vyjadreniami frustrácie nad touto situáciou. Ako uviedla riaditeľka rómskej školy na východnom Slovensku, „úradníci v Bratislave prijímajú rozhodnutia bez toho, aby mali predstavu o skutočnej situácii priamo na mieste“.

Rasizmus a predsudky vedú k vylúčeniu

Celý rad medzinárodných a európskych orgánov pre ľudské práva opakovane vyjadruje obavy nad zúfalou situáciou v oblasti ľudských práv Rómov na Slovensku.²⁴ Amnesty International sa obáva, že na úrovni vlády existuje slabá politická vôľa postaviť sa rasizmu a predsudkom voči Rómom, ktoré sú rozšírené v celej spoločnosti, a uplatňovať práva Rómov ako príslušníkov menšiny.

Amnesty International nepretržite dostáva správy o tom, že Rómovia sa stávajú terčom zlého zaobchádzania zo strany polície a rasovo motivovaného násillia zo strany jednotlivcov alebo skupín a že im bola odopretá spravodlivosť, keď chceli dosiahnuť nápravu za jednanie, ktorým boli poškodení.²⁵

Medzi vládnymi úradníkmi, s ktorými Amnesty International hovorila, panuje všeobecné presvedčenie, že Rómovia by sa mali úplne asimilovať do ostatnej slovenskej spoločnosti a mali by zmeniť svoju mentalitu a správanie, aby boli akceptovaní. Narážky, že všetci Rómovia žijú na sociálnych dávkach a majú veľa detí, aby mohli žiadať vyššie dávky, sa opakujú v správach médií a tento názor pretrváva aj v učiteľskej profesii, napriek určitým snahám eliminovať predsudky prostredníctvom vzdelávania.

Kľúčovým nástrojom k dosiahnutiu porozumenia je integrácia. Priestor pre kontakt Rómov a väčšinovej populácie na Slovensku je však minimálny a často neexistuje vôbec. „Bieli nechcú mať s nami nič,“ povedal jeden Róm Amnesty International. Na mnohých pracoviskách a verejných miestach ako sú ihriská, bary a kaviarne existuje v praxi segregácia. Rómski rodičia v Jarovniciach a vo Svinej hovoria, že ich deti sa nemajú kde hrať:

„Naše deti sa nehrajú s bielymi deťmi. Dokonca nemôžu hrať ani futbal na futbalovom ihrisku, pretože by prišla polícia a donútila ich odísť... Deti tu nemajú nič, dokonca sa nemajú ani kde hrať. Biele deti majú svoje vlastné futbalové ihrisko. Naše deti sa hrajú len tak vonku.“

Róm zo Svinej povedal Amnesty International, že ak sa niečo v škole stratí, polícia bude podozrievať ich deti a odvedie ich na policajnú stanicu bez toho, aby to oznámila rodičom. Predstavitel' rómskej mimovládnej organizácie zhrnul ich názor na to, čo si o Rómoch myslí zvyšok populácie: „Sú iní, smrdia, sú hluční, sú zákerní, nepracujú a sú nevzdelaní.“

Pred rokom 1989 bola škola jedným z miest, kde sa Rómovia stretávali so zvyškom populácie. Po páde komunistického systému získali rodičia právo rozhodovať, ktorú školu budú ich deti navštevovať. Výber školy rodičmi mal dopad na segregáciu a radikálne znížil vzájomnú interakciu medzi rómskymi a ostatnými deťmi na Slovensku. Prijímanie segregácie mnohými pedagógmi sa odráža v názoroch na Rómov, ktoré v rozhovore s Amnesty International otvorene vyjadrilo niekoľko učiteľov. Rómov opisovali pohrdavo: vzdelaniu neprípisujú žiadnu cenu a nemajú žiadne ambície, kradnú a ľahko mňajú peniaze, do manželstva vstupujú príliš mladí a majú veľa detí. Pedagógovia, ktorí vyjadrili pre Amnesty International svoje názory, okrem iného povedali:

„Rómska populácia má iné hodnoty a to je dôvod, prečo nechcú študovať. Ich prioritou je láska.“

„Nemyslím, že keby ste tu žili, nechali by ste svoje dieťa chodiť do rómskej triedy, pretože by mu všetko ukradli.“

„Rómovia nepovažujú vzdelanie za hodnotu.“

„Ak otvorím rómsku triedu, stratím všetky biele deti. Nie sú dostatočne čistí a ani nemám pre nich miesto.“

Rómovia z osady v Jarovniciach vyjadrili v rozhovore s Amnesty International obavy o budúcnosť svojich detí, ktoré v niektorých prípadoch súvisia s porušovaním práva ich detí na vzdelanie bez diskriminácie. Jeden z obyvateľov osady pre zástupcov Amnesty International uviedol:

„Veľmi málo Rómov získa vyššie vzdelanie. Nejdú dokonca ani na stredné školy, len na učňovské školy. Aj tak nebudú mať kde pracovať. Keď vyjde najavo, že sú Rómovia, nikto im nedá prácu... Mám 52 rokov a nerobím nič. Čo mám učiť svoje deti? ... Po revolúcii [v roku 1989] sa všetky továrne zatvorili. Preto sú všetci nezamestnaní a nezamestnanými aj zostanú... Čo bude z týchto detí, keď vyrastú?“

Riaditeľka rómskej školy bola tiež pesimistická a podelila sa o svoju skúsenosť, že ani najschopnejšie rómske deti by si nenašli prácu, pretože by ich nikto nezamestnal.

Napriek tomu má veľa Rómov rovnaké ambície ako väčšinová populácia a chcú žiť rovnako dobre, ako spoločnosť, ktorá ich obklopuje. Stále častejšie považujú vzdelanie za kľúč k splneniu týchto túžob a boj proti rasizmu a segregácii má rozhodujúci význam pre zaistenie ich neobmedzeného prístupu k nemu.

Výraz „sociálne znevýhodnený“ sa stále častejšie používa na označenie Rómov v politických dokumentoch a zákonoch a postupne nahrádza bežne používané a otvorene rasistickejšie opisy, napríklad „sociálne retardovaný“. Podľa slovenskej legislatívy a postupov môžu byť „sociálne znevýhodnené“ deti preložené z bežných škôl do špeciálnych škôl, kde sa vyučuje podľa zredukovaného učebného plánu. Keď sa tam raz ocitnú, zriedkakedy sa zlepšia, alebo vrátia do bežných škôl. Mnoho úradníkov v rozhovore s Amnesty International povedalo, že výraz „sociálne znevýhodnený“, ktorý má ďaleko k etnickej neutralite, je „určený na to, aby označoval Rómov“. Okrem toho, že utvrdzuje rasovú alebo triednu diskrimináciu, má neprimerané prisudzovanie tejto nálepky ľuďom, ktorí patria do určitej etnickej skupiny, za následok diskrimináciu pri uplatňovaní práva rómskych detí na vzdelanie.

2. Segregované bývanie a nebezpečné životné podmienky

Mnohým rómskym jednotlivcom a rodinám na Slovensku je odopierané právo na primeranú životnú úroveň, vrátane primeraného bývania a trvalého zlepšovania životných podmienok, a to napriek tomu, že Slovensko ratifikovalo medzinárodné normy týkajúce sa ľudských práv, ktoré tieto práva zaručujú.²⁶ Právo na primerané bývanie je garantované, okrem iných ustanovení, v článku 11, odst.1 Medzinárodného paktu pre hospodárske, sociálne a kultúrne práva (ďalej len „Pakt“). Výbor OSN pre hospodárske, sociálne a kultúrne práva (ďalej len „výbor“), nezávislý orgán, ktorý monitoruje dodržiavanie Paktu, vysvetlil, že „právo na bývanie by malo byť zabezpečené pre všetkých, bez ohľadu na príjem alebo prístup k ekonomickým zdrojom.“ Podľa oficiálneho výkladu výboru zahŕňa právo na primerané bývanie právnu istotu prenájmu a ochranu pred násilným vystaňovaním a iným

prenasledovaním a hrozbami, dostupnosť služieb, materiálov, zariadení a infraštruktúry, cenovú dostupnosť, obývatel'nosť, prístupnosť, adekvátnu polohu a kultúrnu primeranosť.²⁷

Oddelené osady

Vidiecke osady a oddelené časti malých miest a dedín, ktoré obývajú rómske komunity, sú známe ako *osady*, pričom tento výraz v slovenčine pôvodne znamenal sídlo alebo usadlosť v širokom zmysle slova, ale v súčasnosti sa používa prevažne na označenie rómskych osád.

Podľa Výboru OSN pre hospodárske, sociálne a kultúrne práva sa primerané bývanie musí nachádzať „v mieste, ktoré umožňuje prístup k zamestnaniu, službám zdravotnej starostlivosti, školám, strediskám starostlivosti o deti a k iným zariadeniam sociálnej starostlivosti.“ Vládny prieskum rómskych osád na Slovensku, ktorý v roku 2004 uskutočnil Úrad splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre rómske komunity, zistil, že 146 528 ľudí žilo oddelene od zvyšku obyvateľstva v 787 osadách.²⁸ Vláda Slovenska uznala, že to predstavuje najmenej „2 percentá z celkového počtu obyvateľov na Slovensku a 28 percent z odhadovaného počtu rómskeho obyvateľstva na Slovensku.“²⁹

Najpozoruhodnejšou vlastnosťou takýchto rómskych osád, najmä na východnom Slovensku, je ich odlúčenosť – zvyčajne sa nachádzajú niekoľko kilometrov od mesta alebo dediny, kde žijú ostatní obyvatelia. Tieto osady sú často veľmi staré, rómske rodiny v nich žijú celé generácie. Napriek tomu niektoré obydlia v osadách a niektorí obyvatelia nie sú registrovaní, a tak nemajú právo voliť. Pretože zaradenie do škôl a zdravotná starostlivosť závisí od trvalého bydliska, neregistrovaní obyvatelia čelia administratívnym prekážkam pri prístupe k vzdelaniu aj zdravotnej starostlivosti.

Do osád na východnom Slovensku často nevedú linky verejnej dopravy a nemajú žiadne verejné zariadenia ako školy, zdravotné strediská, nemocnice, knižnice alebo verejné pracovne. Len málo z osád, ktoré Amnesty International navštívila, malo dláždené cesty a prašné ulice boli v zime pre blato takmer nepriechodné. Prístupové cesty v osadách v Markušovciach a v Jarovniciach boli dláždené. Cesty v Letanovciach a v Hermanovciach boli dláždené, ale vo veľmi zlom stave.

Izoláciu mnohých osád zvyšuje úplná absencia verejnej dopravy. V tých, ktoré sú aspoň čiastočne napojené na linky verejnej dopravy, nízka frekvencia spojov medzi osadou a centrom mesta sťažuje prístup do škôl, do práce, zdravotníckych a iných verejných zariadení. Hoci má nedostatočná dopravná infraštruktúra dopad aj na iné vidiecke komunity, rómske osady sú zvlášť nedostatočne spojené s príslušným mestským centrom. Ďalším izolačným faktorom je neochota ne-Rómov pracovať v osadách. Obyvatelia osady blízko obce Svinia informovali Amnesty International, že slovenskí poskytovatelia služieb nechcú osadu navštevovať, ani v nej pracovať:

„Lekári sem nechodia, aby očkovali, tak my musíme chodiť do nemocnice 4 km do Chminianskej Novej Vsi. Doktor sa sem bojí prísť.“

„V osade je sestra, ktorú platí kanadská humanitárna pomoc. Toalety používajú len učitelia. Učitelia sa neustále menia, každých šesť mesiacov, a boja sa, že tu chytiť nejakú chorobu.“

Mnoho osád nemá verejné alebo spoločenské priestory. V Jarovniciach sa Rómski obyvatelia osady blízko mesta sťažovali, že v osade nemajú žiadne spoločenské centrum. Povedali, že potrebujú verejné pracovne, miesto, kde by sa mohli stretávať a priestory, kde by si deti mohli robiť domáce úlohy, alebo kde by ich bolo možné doučovať. EÚ financuje spoločenské centrá v niekoľkých mestách a dedinách na východnom Slovensku. V praxi však miestne orgány nie vždy zabezpečili, aby boli tieto centrá pre Rómov otvorené. Spoločenské centrum v dedine Letanovce je podľa všetkého väčšinou neprístupné, aj ako miesto, kde si majú deti po škole robiť úlohy. V osade Markušovce sa nachádza spoločenské centrum s pracovňou a s priestormi na učenie, ale keď ho v septembri roku 2006 Amnesty International navštívila, práčka v ňom nefungovala. V priestoroch na učenie bol jediný stôl a dve stoličky a v miestnosti s pingpongovým stolom nebol žiadny iný nábytok.

Ostatní Rómovia žijú buď v štvrtiach oddelených od iných predmestí, často na okraji miest, alebo v integrovaných častiach miest a dedín vedľa iných komunít. V segregovaných štvrtiach často existujú tak registrované, ako aj neregistrované obydlia. Úrad splnomocnenca v roku 2004 zistil, že v segregovaných osadách bolo len 54,6 percent obydľí legálnych, oproti 87,4 percent obydľí v integrovaných osadách. Avšak aj v integrovaných sídliskách sú bytové bloky v praxi segregované. Prieskum ďalej zistil, že Rómovia na východnom Slovensku častejšie žijú v segregovaných osadách alebo sídliskách než Rómovia v iných častiach krajiny.

V niektorých oblastiach iniciovali samosprávne orgány programy na presťahovanie rómskych komunít do zmodernizovaných osád. Mnoho nových osád bolo vybudovaných bez konzultácií s rómskymi komunitami a vo všeobecnosti zostávajú segregované od ostatnej spoločnosti. Napríklad nové osady alebo obydlia v Hrabušiciach, Markušovciach a Letanovciach, financované Európskym sociálnym fondom, sú stále fyzicky oddelené. Oproti osade v Markušovciach sa stavajú nové panelové domy, ale nie je ich dostatok, aby sa presťahovali všetci obyvatelia osady, ktorých je asi 1000. V osade v Hrabušiciach zostávajú nové domy oddelené od zvyšku mesta a miestni obyvatelia povedali, že 15 domov, ktoré sa postavili, nestačí pre 130 domácností, ktoré je potrebné presťahovať.

Vytváranie takýchto nových osád súvisí s praxou násilného vystáhovania, pri ktorom sú rómske komunity presťahované v rozpore s medzinárodnými normami týkajúcimi sa ľudských práv, bez súhlasu a bez primeranej možnosti napadnúť súdny príkaz na vystáhovanie a presídlenie.³⁰ Komisia OSN pre ľudské práva vyjadrila názor, že „prax násilných vystáhovaní predstavuje hrubé porušenie ľudských práv, najmä práva na primerané bývanie.“³¹ Násilné vystáhovanie definuje Výbor OSN pre hospodárske, sociálne a kultúrne práva ako „trvalé alebo dočasné premiestnenie jednotlivcov, rodín a/alebo komunít proti ich vôli z ich domova a/alebo pôdy, kde žijú, bez poskytnutia patričnej formy zákonnej alebo inej ochrany a zároveň prístupu k takejto ochrane.“³²

Mnoho Rómov pre Amnesty International uviedlo, že nemali na výber a museli žiť v segregovaných osadách a že tam žili často v dôsledku predchádzajúceho násilného vystáhovania a násilného vysídlenia. Obyvateľ osady blízko Svinej pre Amnesty International povedal, že Rómovia tam boli umiestnení a že im nedovolili postaviť domy na pozemkoch, ktoré vlastnia inde.

„Dali nás sem, ale naše pozemky sú v inej časti mesta [Jerde]. Sme na pozemkoch, ktoré patria bielym. Žili sme v Jerde. Kataster pozemkov ukazuje, kde sú naše pozemky, ale nedovolili nám tam stavať, a keď sa sťažujeme, nikto nedvíha telefón.“

Letanovce

Dedina Letanovce v okrese Spišská Nová Ves v Košickom kraji na východnom Slovensku sa nachádza v blízkosti Národného parku Slovenský raj. Podľa oficiálnych údajov zo sčítania v roku 2001 má dedina 1 913 obyvateľov, z ktorých 20,54 percent (397 ľudí) sú Rómovia, ale podľa iných zdrojov predstavujú až 35 percent tamojšej populácie (667 ľudí).³³ Viac ako tretina Rómov žije v domoch v dedine, ostatní bývajú v osade v 92 chatrčiach, 2 km od dediny, neďaleko národného parku. Hoci sú považovaní za trvalých obyvateľov obce Letanovce, osada leží na pozemkoch, vlastníctvo ktorých je predmetom sporov. Obec Letanovce preto zakúpila z prostriedkov EÚ pozemky, aby postavila novú osadu.

Domy v starej osade v Letanovciach sú postavené z dreva a hlíny. Osada nie je pripojená na elektrickú rozvodnú sieť. Jediným zdrojom vody je verejná pumpa na vodu a obyvatelia majú k dispozícii približne 20 latrín. V domoch sa kúri drevom nazbieraným v blízkom lese. Jeden autobusový spoj denne prichádza po najbližšiu spevnenú cestu, približne 100 m od osady. Odvieze deti do školy o 7:30 a vracia sa o 13:00, cena jednej cesty je 4,- Sk (0,11€). Ak chcú deti zostať v dedine po 13:00 hod., musia ísť domov pešo.

Obyvatelia osady pre Amnesty International uviedli, že bolo zriadené spoločenské centrum s práčovňou, ale že je v centre mesta, ďaleko od osady. Pri návšteve Amnesty International v septembri roku 2006 a vo februári 2007 sa ukázalo, že rómska komunita nemôže centrum vôbec využívať. Zástupcovia Amnesty International boli svedkami toho, ako sa rómske deti pokúšali cestou zo školy zísť do centra, aby si urobili domáce úlohy, a boli už vo dverách drsne odohnané.

Podľa predstaviteľov obce Letanovce bude mať nová rómska osada, ktorá sa stavia, dláždenú cestu, školu, poštu a obchody. Avšak nová osada je od dediny Letanovce rovnako vzdialená ako stará osada. Nová osada sa nachádza bližšie k mestu Spišský Štvrtok než tá stará, čo bolo predmetom protestných petícií obyvateľov mesta a okolitých dedín, ktorí mali námietky voči jej blízkosti k ich domom. Obyvatelia starej osady nedostali inú možnosť, iba odísť do novej osady, ak chceli byť presťahovaní. Niektorí obyvatelia Amnesty International povedali, že ak zostanú v starej osade, boja sa, že budú násilne vysťahovaní zo svojich domov.

V Letanovciach sú dve školy základného stupňa: bežná základná škola zriadená katolíckou cirkvou a špeciálna základná škola. Viac ako polovicu žiakov bežnej základnej školy tvoria Rómovia. Avšak v prvom roku prijímania žiakov, v školskom roku 2006 - 2007, boli všetci jej žiaci Rómovia, pretože z majoritnej komunity sa neprihlásil ani jeden žiak, ako pre Amnesty International uviedla zástupkyňa riaditeľa školy. Väčšinu žiakov v špeciálnych triedach tvoria Rómovia, ale môžu prejsť do bežných tried, dodáva. Prípravné triedy sú k dispozícii a boli vždy len rómske, pretože deti z majoritnej komunity zvyčajne navštevovali predškolskú prípravu. Riaditeľka špeciálnej školy informovala Amnesty International, že

všetci jej žiaci sú Rómovia, čo zdôvodňovala poklesom pôrodnosti v majoritnej spoločnosti v dedine. Hoci presun žiakov zo špeciálnej školy do bežnej školy je teoreticky možný, so žiadnym takým prípadom sa nestretla, čo pripisovala presnosti výsledkov počiatočného testovania a nepretržitému monitorovaniu žiakov.

Neprimerané životné podmienky

Neprimerané bývanie Rómov má významný dopad na schopnosť rómskych detí uplatňovať si právo na vzdelanie. Jeden pár v rozhovore pre Amnesty International vysvetlil:

„Žije sa nám zle. Všetko chýba. Nemáme žiadnu hygienu. Deti sa chcú kúpať, my sa chceme kúpať, chceme žiť v čistých domoch. Nemáme svetlo a chceme žiť ako normálni ľudia. Nie je možné, aby v takýchto podmienkach žilo toľko ľudí. Ak sa chcem okúpať, musím deti poslať von ... Chcel by som, aby si robili domáce úlohy, aby som im pomohol, aby mohli študovať, ale bez svetla sa nedá robiť nič. Máme jednu sviečku...ale tá veľmi rýchlo dohorí a musíme ísť spať.“

Podľa Výboru OSN pre hospodárske, sociálne a kultúrne práva vyžaduje právo na primerané bývanie obývatel'nosť obydliá:

„Primerané obydlie musí byť obývatel'né v tom zmysle, že obyvateľom poskytnú adekvátny priestor a ochráni ich pred zimou, vlhkosťou, teplom, dažďom, vetrom alebo inými zdravotnými rizikami, statickými nedostatkami a prenosnými chorobami. Musí byť zaručená aj bezpečnosť obyvateľov.“³⁴

Amnesty International navštívila množstvo rómskych osád na východnom Slovensku. Vo všetkých osadách boli obydliá zle postavené a napoly rozpadnuté. Hlavnými stavebnými materiálmi boli drevo a hlina. Domy bez základov a s hlinenými podlahami boli preto nedostatočne chránené pred zemnou vlhkosťou. Žiaden z nich nebol izolovaný proti zimnému chladu alebo letnému teplu, v regióne s extrémnymi klimatickými podmienkami. Stavby mali zvyčajne jednu malú miestnosť - niekedy dve - a boli veľmi preplnené, v niektorých bývalo až 20 členov rodiny. Dvaja Rómovia z osady blízko Svinej povedali Amnesty International: „Pre deti je to tu nebezpečné. V zime klesne teplota pod mínus 20 °C... V miestnosti 4 krát 4 metre žijeme desiat.“

Právo na vodu a hygienické podmienky považuje Výbor OSN pre hospodárske, sociálne a kultúrne práva za súčasť práva na primeranú životnú úroveň.³⁵ Podľa Dohovoru o právach dieťaťa (čl. 24, ods. 2, písm. c)) má Slovensko tiež povinnosť „prijať patričné opatrenia... na boj proti chorobám a podvýžive... prostredníctvom dodávky ...čistej pitnej vody.“

Podľa Výboru zahŕňajú povinnosti štátov týkajúce sa práva na vodu zaistenie dlhodobu dostatočného množstva fyzicky a ekonomicky dostupnej kvalitnej vody bez nebezpečných organizmov alebo znečistenia. Prednosť by mali mať „tí jednotlivci a skupiny, ktorí tradične čelia ťažkostiam pri uplatňovaní tohto práva, vrátane... minoritných skupín.“³⁶

Domy v osadách sú zriedka pripojené na vodovodnú sieť alebo systém verejnej kanalizácie, okrem osád, kde boli postavené moderné murované domy. Podľa prieskumu Úradu splnomocnenca vlády z roku 2004 nemalo 80,4 percent kanalizáciu, 59,3 percent plyn, 36,7 percent nemalo prístup k vode a 4,6 percent osád nemalo elektrinu. Z domácností, ktoré elektrinu mali, bolo 89 percent pripojených k elektrickej sieti nelegálne. Prístup k vode v osadách Letanovce a Markušovce umožňujú len pumpy na vodu alebo hydranty na ulici. V blízkosti osád Hermanovce a Svinia sú rieky a potoky, kde ženy perú oblečenie, ale ani jedna z osád nemá dodávku pitnej vody. Väčšina osád, ktoré Amnesty International navštívila, má vonkajšie latríny, ktoré používa celá komunita. V osadách, ktoré zástupcovia Amnesty International videli, bol počet týchto latrín nedostačujúci vzhľadom na počet obyvateľov a nachádzali sa v zlom stave.

Európsky výbor pre ľudské práva, ktorý monitoruje implementáciu Európskej sociálnej charty a skúma sťažnosti podľa jej Dodatočného protokolu, dospel k záveru, že „aby bol naplnený článok 16 [právo na bývanie], musia štáty podporovať poskytovanie primeraného bývania rodinám, zohľadniť potreby rodín v bytovej politike a zabezpečiť, aby existujúce bývanie bolo na primeranej úrovni a zahŕňalo základné služby (ako kúrenie a elektrinu).“³⁷

Osady, ktoré Amnesty International navštívila, nemali väčšinou žiadne alebo len minimálne pripojenie na elektrickú sieť pre verejné osvetlenie alebo domácnosti, a to najmä v častiach, kde sa nachádzajú neregistrované domy. Osada v Letanovciach nebola pripojená na dodávky elektrickej energie a nezdalo sa ani, že by sa v nej nachádzali generátory. V ďalších osadách, ktoré Amnesty International navštívila, nemali domácnosti žiadnu elektrinu, okrem tých, ktoré boli nelegálne a nebezpečne pripojené na verejnú dodávku. Jedna staršia žena v osade v Hrabušiciach povedala: „Káble sú tu veľmi staré, je teda nebezpečné ich používať, ale nemáme inú možnosť, ak chceme mať nejakú elektrinu.“

V osadách vo Svinej a v Jarovniciach stoja vedľa seba murované domy napojené na vodu a kanalizáciu a chatrné obydlia bez akéhokoľvek vybavenia. Osada v Jarovniciach je najväčšou rómskou osadou na Slovensku (a údajne aj v Európe), podľa sčítania v roku 2001 mala 4 051 obyvateľov. Osada má ako registrované domy - číslované domy pripojené na dodávky energie a vody - tak aj neregistrované obydlia. Práve v nich žijú Rómovia, ktorí nedokážu získať registráciu ani pre domy, ani pre seba ako obyvateľov.

Neregistrovaní Rómovia, ktorí žijú v neregistrovaných domoch v osade v Jarovniciach, pre Amnesty International uviedli, že čelia diskriminácii, keď sa na obecnom úrade pokúšajú zaregistrovať a zlegalizovať svoj pobyt v obci. Bez registrácie osoby a domu nemôžu voliť v komunálnych voľbách ani získať sociálnu alebo zdravotnú starostlivosť. Jeden muž zástupcom Amnesty International povedal:

„Moja žena je z Hermanoviec, ale nepodarilo sa jej zaregistrovať v miestnom registri [Jarovnice] ani 10 rokov po tom, ako sme sa zobrali. Preto bolo pre nás ťažšie zapísať deti do školy.“

Amnesty International hovorila s rómskym manželským párom, ktorý žije v chatrči v jednej miestnosti spolu so šiestimi deťmi, manželkou ich syna a dvomi z jej štyroch detí. Dom je veľmi malý, približne 4 krát 3 metre. Syn si odpykáva desaťmesačný trest odňatia slobody za

krádež dreva. Manžel si občas nájde príležitostnú prácu, ale má chatrné zdravie a tak väčšinou žijú zo sociálnych dávok. Dom nie je izolovaný a je v ňom teplo len vďaka tomu, že rodina nepretržite zbiera a spaľuje drevo z blízkeho lesa. Voda sa musí nosiť vo vedre z pumpy, ktorá je od domu vzdialená približne 500 m. Tri z detí v školskom veku navštevujú špeciálnu školu a jedno chodí do bežnej základnej školy.

3. Odopieranie práva na vzdelanie

Ministerstvo školstva Slovenskej republiky je zodpovedné za politiku vzdelávania a dodržiavanie zákonov a nariadení monitoruje prostredníctvom Štátnej školskej inšpekcie. V októbri roku 2006 bolo Oddelenie výchovy a vzdelávania rómskych komunít v rámci ministerstva nahradené Odborom vzdelávania národnostných menšín.³⁸ Ministerstvo školstva je priamo zodpovedné za univerzity a za krajské školské úrady, ktoré riadia špeciálne školy.

Zodpovednosť za školstvo a rozdeľovanie finančných prostriedkov na regionálnej úrovni sa stále výraznejšie decentralizuje do ôsmich samosprávnych krajov (Banská Bystrica, Bratislava, Košice, Nitra, Prešov, Trnava, Trenčín a Žilina). Tieto sú zodpovedné za stredné školy v príslušnom kraji. Obce, na ktoré sa kraje ďalej delia, nesú zodpovednosť za materské a základné školy.

Predškolské vzdelávanie alebo vzdelávanie v materských školách pre deti vo veku od troch do piatich rokov nie je povinné a zvyčajne sa zaň platí. Povinné vzdelávanie trvá 10 rokov, od 6 do 16 rokov. Zahŕňa prvý stupeň základného vzdelania (ročníky 1-4) pre deti vo veku od 6 do 10 rokov, nasleduje druhý stupeň základného vzdelania (ročníky 5-9) pre žiakov od 11 do 14/15 rokov, alebo prechod do nižšieho stupňa stredoškolského vzdelania na osemročné gymnáziá (stredné školy) alebo učňovské školy.³⁹ Deti môžu ročníky opakovať.

Od šesťdesiatych rokov 20. storočia existuje 14 typov špeciálnych škôl podľa odlišných učebných osnov upravených tak, aby vyhovovali deťom s rôznym typom zvláštnych potrieb. Mnohé z týchto škôl vyučujú podľa osnov prispôbolených špecifickému telesnému alebo mentálnemu postihnutiu. Tieto programy sú iné pre deti s komunikačnými problémami alebo problémami v „sociálnom vývine“ alebo deti zo „sociálne znevýhodneného prostredia.“⁴⁰ Niektoré z nich ponúkajú upravené verzie tých istých učebných osnov ako štandardné základné a stredné školy, zvyčajne v menších triedach.

Segregácia škôl

Pretrvávajúca existencia *de facto* oddeleného a nerovnakého vzdelávania na Slovensku predstavuje porušenie medzinárodného práva týkajúceho sa ľudských práv. Ako upozornil Poradný výbor pre Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín, „segregované vzdelávanie, často menej kvalitné, než dostávajú ostatní študenti, je jedným z najextrémnejších príkladov zúfalej pozície rómskych rodičov a žiakov.“ Oddelené vzdelávacie inštitúcie by mali byť zachované len tam, kde je ich potreba založená na legitímnych a objektívnych kritériách, a len na dobu nevyhnutnú pre dosiahnutie reálneho

cieľa (viď 6. kapitola). Amnesty International je presvedčená, že táto podmienka v prípade Slovenska nie je naplnená, a situáciu je možné zlepšiť len po uznaní rozsahu problému vládou Slovenskej republiky a jej systematickým úsilím o zmenu súčasnej praxe.

Neexistujú oficiálne štatistiky čo sa týka počtu rómskych detí v integrovaných a segregovaných základných školách, avšak predchádzajúca i súčasná vláda uznala rozsah segregácie vo vzdelaní a prijala všeobecné politické záväzky k riešeniu tejto otázky.

Vláda Slovenskej republiky trvá na tom, že segregácia nie je jej oficiálnou politikou. Avšak orgány pre ochranu ľudských práv opakovane vyjadrujú znepokojenie nad veľkým podielom rómskych detí na východnom Slovensku vystavených trvalým formám segregácie a izolácie.⁴¹ V niektorých častiach východného Slovenska je podľa jedného zo školských inšpektorov, ktorý sa vyjadril pre Amnesty International, sto percent škôl segregovaných.

Podľa zákona majú rodičia právo slobodnej voľby školy pre svoje dieťa, toto právo si však v praxi môžu reálne uplatňovať až od začiatku 90. rokov, čo im umožnila predovšetkým zmena politického režimu. Uvedená zmena politiky, ktorá sa navonok javí ako neutrálna, v skutočnosti prispieva k segregácii. Podľa medzinárodných a regionálnych noriem týkajúcich sa ľudských práv by štáty mali zabezpečiť „slobodný výber vzdelania bez zasahovania zo strany štátu alebo tretích strán, pod podmienkou súladu s „minimálnymi štandardmi pre vzdelanie.“⁴² Zároveň však musia byť splnené ďalšie dve podmienky: všetky rozhodnutia týkajúce sa detí by mali byť prijímané v ich najlepšom záujme⁴³ a dopady zákonov a politík by mali byť monitorované, aby sa predišlo nepriamej diskriminácii. Ak k tomu napriek všetkému dochádza, zákony a politiky by sa mali zmeniť. Ako uvádza Medzinárodný dohovor o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie:

*„Každý štát prijme účinné opatrenia na preskúmanie politík na vládnej, národnej a lokálnej úrovni a zmení, zruší, alebo anuluje všetky zákony a nariadenia, ktoré majú za následok vytváranie alebo zachovávanie rasovej diskriminácie v akejkoľvek podobe.“*⁴⁴

Amnesty International je ďalej znepokojená informáciami, ktoré naznačujú, že pri aplikácii zákona dochádza k priamej diskriminácii. Zmena politiky mala údajne za následok častejšie odhlasovanie nerómskych detí zo škôl, ktoré navštevovali prevažne rómske deti. Úradníci na všetkých úrovniach potvrdili Amnesty International, ako sloboda voľby rodičov v kombinácii s nedostupnosťou bezplatnej dopravy rómskych detí do školy prispieva v praxi k prehľbovaniu segregácie vo vzdelávaní. Vedúci Odboru vzdelávania národnostných menšín na Ministerstve školstva⁴⁵ uviedol:

„Pred rokom 1989 existovalo priame umiestnenie, to znamená, že škola, ktorú dieťa navštevovalo, bola určená podľa miesta bydliska... Umiestnenie je ešte stále viac-menej dané, ale rodič má právo dať dieťa do inej školy, ktorú si vyberie. To je ďalší problém. Ak rodič vyberie školu a môže zabezpečiť dochádzku dieťaťa buď autobusom, alebo iným spôsobom, potom to rozhodnutie urobí.“

Školy aj miestne orgány hlásili silné negatívne reakcie rodičov na narastajúci počet rómskych žiakov v bežných školách. Jeden riaditeľ školy vysvetlil, ako vláda tejto segregácii v praxi neodporuje.

„Keď prišli 90. roky... obyvatelia dediny, bieli, chceli svoje deti premiestniť z tejto školy do inej školy. Išli cez obecný úrad, krajské úrady až po ministerstvo. Každý s tým súhlasil a biele deti boli premiestnené.“

Veľa riaditeľov škôl, s ktorými Amnesty International hovorila, sa stavalo proti segregácii, ale ich schopnosť konať je ovplyvnená úlohou, ktorú miestni rodičia zohrávajú pri ich výbere a prepúšťaní. Školské rady - riadiace orgány škôl zložené z riaditeľov škôl, učiteľov a rodičov - môžu obecnému úradu alebo regionálnym orgánom zodpovedným za školu odporučiť, aby bol riaditeľ školy prepustený.

Iný riaditeľ školy tvrdil, že je lepšie poslať rómske deti, ktoré zaostávajú za inými žiakmi, do segregovaných škôl než do špeciálnych škôl pre deti s postihnutím:

„Predtým, keď boli rómske deti spolu s ostatnými deťmi, boli po šiestich mesiacoch rómske deti úplne zdeptané, pretože medzi nimi a ich vrstovníkmi bol veľký rozdiel. Z toho dôvodu boli preložené do špeciálnych škôl. Rozvinuli sme preto myšlienku vytvorenia tejto školy pre rómske deti, a to so všetkými deviatimi ročníkmi povinného vzdelania.“

Rodičia, úradníci a pedagógovia, s ktorými Amnesty International hovorila, sa tiež snažili ospravedlniť segregáciu s odôvodnením, že to umožňuje rómskym deťom uniknúť pred rasizmom a obťažovaním zo strany iných detí a niektorých učiteľov. Jeden rodič pre Amnesty International uviedol:

„Keď idú naše deti do školy, neuvažujú o sebe ako o Rómoch, pretože hovoria po slovensky. Ale existujú školy, kde ich rovesníci urážajú a nadávajú im: „cigáni“, alebo „čarny“. Naše deti sa vracajú domov a hovoria, že do školy už nechcú ísť.“

Avšak Rómovia, s ktorými Amnesty International hovorila, jednoznačne zastávali názor, že skutočnosť, že sa väčšinovej populácii v praxi dovolilo segregovať školy, bola pre rómske deti nevýhodná a prispela k rasizmu. Jeden Róm v Jarovniciach porovnal situáciu svojho syna, ktorý navštevuje segregovanú školu, s vlastným integrovaným vzdelávaním.

„Keď som ja chodil do školy, študoval som v triede spolu s bielymi. Potom prišli deväťdesiate roky a biele deti presťahovali do školy, ktorú pre ne postavili. Rómske deti zostali tu... Ale bolo by lepšie, keby biele deti chodili do školy spolu s rómskymi, aby mali medzi sebou lepšie vzťahy... Mám veľa priateľov v Jarovniciach, Pekľanoch, Renčišove... pretože som bol medzi bielymi. Ale napríklad môj syn, ten nemá priateľov medzi bielymi deťmi, iba medzi rómskymi.“

Hoci teoreticky si rodičia môžu vybrať, do ktorej školy bude ich dieťa chodiť, niekoľko rómskych rodičov, s ktorými Amnesty International hovorila, nevedelo, že majú takéto právo. Rómske deti, najmä deti z chudobných rodín, nemajú v praxi na výber. „Nikde nie je napísané, že nerómovia nemôžu zapísať dieťa do tejto školy a že Róm nemôže zapísať dieťa do druhej školy,“ povedal riaditeľ jednej rómskej školy. „Ale ešte som taký prípad nevidel.“

Niektorým rómskym rodičom, ktorí sa pokúsili uplatniť svoje právo na výber školy pre dieťa, riaditeľ školy povedal, že dieťa nemôžu zapísať, pretože by slovenskí rodičia namietali voči prítomnosti rómskych detí. Jednému Rómovi v Jarovniciach nedovolili jeho dieťa zapísať do základnej školy, v ktorej boli všetci žiaci z väčšinovej populácie. Tento muž

povedal, že jeho deti navštevovali segregovanú predškolskú triedu v bežnej škole a chcel, aby pokračovali v tej istej škole. Amnesty International povedal, že nemal komu predložiť sťažnosť.

„Navrhol som zástupkyni riaditeľa, ... že by som chcel, aby moje deti ostali tu a aby nechodili do školy tam, pretože tam je tak veľa detí. Povedala mi, že sa rozhoduje, ... či sa rómske deti budú učiť tu, či by mohli chodiť do školy sem - ja neviem - a byť spolu s bielymi alebo v oddelených triedach alebo tak nejako.“

Veľké množstvo neoficiálnych zdrojov uvádza, že školy len pre Rómov sú oveľa častejšie preplnené a trpia nedostatkom zdrojov ako školy pre zvyšok populácie.⁴⁶ Róm z Jarovnic opísal situáciu v materskej škole:

„Taniere pre Rómov sú staré a aj šálky sú rozbité, lyžičky sú staré a bieli majú nové. V materskej škole - neviem, či EÚ alebo kto poslal dar - všetky darčeky a hračky sú nové, úplne nové, skrine sú nové, pre rómske deti v materskej škole. Ale čo urobili [personál školy], zobrali nové veci a dali ich bielym deťom a staré veci dali Rómom, aj hračky.“

Riaditeľ jednej základnej školy, ktorú navštevujú len Rómske deti, Amnesty International vysvetlil, ako mu nedostatok zdrojov a priestorov zabránil vytvoriť v škole špeciálne alebo prípravné triedy:

„Od roku 1992 počet detí v tejto škole rastie a nie je možné, aby sa sem dnes všetky zmestili... Sme takí plní, že tu nemôžeme vytvoriť špeciálnu triedu. Počet žiakov v špeciálnej triede by mal byť osem až dvanásť a naše triedy majú 26-27 žiakov. Pre špeciálnu triedu nemáme miesto... Kapacita špeciálnej školy je nízka a my ponechávame väčšinu detí tu, v základnej škole, aj keď by 40 percent z nich malo ísť do špeciálnej školy... Peniaze sa nevynakladajú takým spôsobom, ako potrebujeme - najmä nie na školy a na nové triedy. Nemáme žiadnu prípravnú triedu [nultý ročník].“

Ďalším problémom je, že mnoho rómskych detí nedokončí ani základné vzdelanie, ich počet za posledných 10-15 rokov významne narástol, a len málo rómskych žiakov pokračuje vo vzdelávaní na strednej škole. Pomer rómskych detí, ktoré zo školy vypadnú na prvom stupni, vzrástol zo 46 percent v roku 1976 na 63 percent v roku 1999.⁴⁷

Rómske deti v špeciálnych školách a triedach

Podľa údajov predložených v roku 2006 Komisárom pre ľudské práva Rady Európy tvoria rómske deti v niektorých oblastiach Slovenska až 80 percent žiakov špeciálnych tried. Len tri percentá rómskych detí študujú na gymnáziách a len osem percent sa prihlásilo na stredné odborné školy⁴⁸ – tento výrazný nepomer sa zdôrazňuje v správach národných orgánov a ako na problém naň poukázali aj medzinárodné orgány z oblasti ľudských práv. Európske stredisko pre monitorovanie rasizmu a xenofóbie (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, EUMC) v roku 2006 uviedlo, že vážnym problémom zostáva segregácia, najmä umiestňovanie rómskych žiakov do špeciálnych škôl pre deti s mentálnym postihnutím, ktoré sa nachádzajú v blízkosti rómskych osád. EUMC vo svojej správe uviedlo, že podľa údajov z roku 1990 navštevovalo 21,4 percenta rómskych žiakov špeciálne školy a tvorili tak 65,2 percenta žiakov týchto škôl.

Hoci zatiaľ nebol zistený presný, aktuálny a oficiálny údaj o pomernom zastúpení Rómov v špeciálnych školách a triedach na celom Slovensku, v Základných tézach koncepcie politiky vlády SR v integrácii rómskych komunít z roku 2002 sa napríklad uvádza, že „neúmerne vysoké zastúpenie rómskych detí v špeciálnych školách je samostatný problém, ktorý vyžaduje okamžitú pozornosť.“

Podobne aj slovenský Národný akčný plán pre Dekádu rómskeho začleňovania sa zaväzuje „znižovať počet rómskych detí, ktoré navštevujú špeciálne školy,“ ale neposkytuje žiadne ukazovatele, ani kritériá na hodnotenie pokroku. Amnesty International je presvedčená, že takéto neúmerne vysoké zastúpenie Rómov medzi žiakmi špeciálnych škôl a tried, kde sa vyučuje podľa zredukovaných učebných osnov a v praktickej izolácii od ostatných žiakov, predstavuje hrubé porušovanie ľudských práv.

Medzinárodné normy týkajúce sa ľudských práv, ku ktorým Slovensko pristúpilo, vyžadujú, aby Slovensko zabezpečilo nediskrimináciu ako legislatívne, tak i v praxi. Z vysvetlenia Výboru OSN pre hospodárske, sociálne a kultúrne práva k záväzkom vyplývajúcim z článku 2 ods. 2 (nediskriminácia) a článku 13 (právo na vzdelanie) vyplýva, že vzdelanie musí byť „prístupné pre všetkých, najmä pre najzraniteľnejšie skupiny, podľa zákona i v skutočnosti, bez diskriminácie z ktoréhokoľvek zo zakázaných dôvodov.“ Toto sa odráža i v Medzinárodnom dohovore o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie (ďalej len „Dohovor“), kde sa uvádza: „Účastnícke štáty zvlášť odsudzujú rasovú segregáciu... a zaväzujú sa predchádzať všetkým postupom tejto povahy, zakázať ich a odstrániť na území, ktoré je pod ich správou.“⁴⁹ Dohovor vyžaduje, aby štáty nielen zakázali diskrimináciu, ale aby tiež prijali kroky na postupné odstránenie rasovej diskriminácie vo všetkých jej formách, okrem iného aj vo vzťahu k „právu na vzdelanie a odbornú prípravu“. Výbor OSN na odstránenie rasovej diskriminácie ďalej špecifikoval, že štáty by mali „v maximálnej možnej miere zabrániť a vyhybať sa segregácii rómskych študentov...“.

Vláda Slovenskej republiky uznala, že hodnotenie, ktoré sa používalo do roku 2000, mohlo mať za následok „prípady, kedy boli žiaci bez postihnutia - napr. pseudo-mentálne postihnutí žiaci - poslaní do špeciálnej školy.“ V roku 2000 bol novelizáciou školského zákona odstránený výraz „špeciálna segregovaná škola“ a zmenili sa kritériá na zaradovanie detí do „špeciálnych základných škôl.“

„Novelizované znenie zákona jasne hovorí, že špeciálna škola pre žiakov s mentálnym postihnutím je určená žiakom s mentálnym postihnutím a /alebo žiakom s viacerými postihnutiami v kombinácii s mentálnym postihnutím. Žiaci sa do týchto škôl umiestňujú na základe postihnutia a nie na základe etnického princípu. Pri dôslednom dodržiavaní platného znenia školského zákona by sa v praxi nemali vyskytnúť žiadne prípady nesprávneho umiestnenia žiakov.“⁵⁰

Školský zákon stanovuje, že špeciálne školy poskytujú vzdelanie deťom s mentálnym alebo telesným postihnutím a tiež deťom „s narušenou komunikačnou schopnosťou“, deťom, ktoré trpia „poruchami sociálneho vývinu“ alebo pochádzajú zo „sociálne znevýhodneného

prostredia“. Termíny „sociálne znevýhodnený“ a „poruchy sociálneho vývinu“ nie sú v zákone definované. Ministerstvo školstva však definuje deti zo „sociálne znevýhodneného“ prostredia ako:

„časť detí a mládeže rómskeho pôvodu [pridaný dôraz], ktoré sú vnímané ako deti a mládež s problémami v učení a postojoch, vzniknutých na základe dysfunkčných sociálnych podmienok vyplývajúcich zo sociálneho vylúčenia (napr. chudoba, nedostatočné vzdelanie rodičov, neštandardné bytové a hygienické podmienky a podobne)“⁵¹

Vláda Slovenskej republiky považuje za sociálne znevýhodnené prostredie také „prostredie, ktoré vzhľadom na sociálne a jazykové podmienky nedáva dieťaťu predpoklad na zvládnutie učiva 1.ročníka základnej školy za jeden školský rok“, a za dieťa zo sociálne znevýhodneného prostredia také „dieťa s problémami v učení a postojoch, vzniknutých na základe dysfunkčných sociálnych podmienok vyplývajúcich zo sociálneho vylúčenia (napr. chudoba, nedostatočné vzdelanie rodičov, neštandardné bytové a hygienické podmienky a podobne)“⁵²

Výraz „sociálna retardácia“ sa tiež znepokojivo často používa na opis Rómov aj medzi profesionálmi v oblasti vzdelávania. Slovenská vláda odkazuje na „retardáciu“ aj v diskusii o novej politike týkajúcej sa sociálne znevýhodnených detí.⁵³ Ako vysvetlil riaditeľ rómskej školy:

„Máme tu deti z osady a skutočne sú sociálne retardované. To znamená, že sú to deti zo sociálne zanedbaného prostredia. Znamená to, že dieťa... nevie hovoriť slovensky... [a] nemá základné hygienické návyky....“

Nedostatok dohľadu nad dopadom používania uvedeného termínu poukazuje na nedostatočnú kontrolu vlády pri zabezpečovaní toho, aby školský zákon nemal v praxi diskriminačný dopad.

Vláda Slovenskej republiky uviedla, že „vzdelanie získané v špeciálnych školách, okrem vzdelania zo špeciálnych škôl pre mentálne postihnutých žiakov, je rovnaké, ako vzdelanie získané v základných a stredných školách.“⁵⁴ Avšak prieskum Amnesty International ukazuje, že učebné osnovy, ktoré sa používajú v špeciálnych školách, sú zredukovanými verziami osnov používaných v štandardných základných školách a sú viac zamerané na rozvoj praktických zručností a na prípravu detí na výkon povolania. Úradníci Ministerstva školstva a riaditelia špeciálnych škôl Amnesty International informovali, že učitelia v špeciálnych školách absolvovali odbornú prípravu a deti v špeciálnych školách môžu rýchlejšie napredovať v čítaní a písaní, pretože sa im venuje zvýšená individuálna pozornosť a majú individuálne učebné plány. Avšak pedagógovia v rozhovore s Amnesty International uviedli, že medzi učebnými osnovami v špeciálnych a bežných školách je štvorročný rozdiel, a predstavitelia Amnesty International zistili, že desaťročné deti v špeciálnych základných školách často získavali ešte len zručnosti základnej gramotnosti.

Niektoré základné školy ponúkajú špeciálne vyrovnávacie triedy, v ktorých deti postupujú podľa individuálneho plánu a učebných osnov, niekedy navštevujú oddelené triedy len pre určité predmety. Prax sa medzi jednotlivými školami veľmi líši a často závisí nielen od

finančných a materiálnych zdrojov školy, ale aj od nadšenia riaditeľov škôl a učiteľského zboru.

Chybné hodnotenie

„Tu sú mentálne retardované deti. Existuje tendencia integrovať rómske deti v základných školách, ale žiaci s mentálnou a sociálnou retardáciou sa nezmenia. Deti zo sociálne znevýhodneného prostredia trpia sociálnou a mentálnou retardáciou. V našej škole 70 percent starších detí a 80 percent mladších detí [trpí sociálnou a mentálnou retardáciou].“

Riaditeľka špeciálnej školy, v ktorej 95 percent žiakov tvoria Rómovia

Rozhodnutie o umiestnení do špeciálnej školy alebo vyrovnávacej triedy v bežnej škole sa robí vo veku, kedy deti vstupujú do systému povinnej školskej dochádzky, alebo krátko potom, na základe „školskej zrelosti“ dieťaťa. Podľa Metodického pokynu č. 3/2006 „deti, ktoré preukazujú významné nedostatky v komunikácii vo vyučovacom jazyku po vstupe na prvý stupeň základných škôl, musia byť vyšetrené pomocou individuálnej psychologicko-metodiky, aby sa určili možnosti ich vyučovania a aby boli vytvorené primerané podmienky pre ich vzdelávanie.“⁵⁵

Testy školskej zrelosti merajú rozvoj hrubej a jemnej motoriky detí, rozvoj vnímania, vrátane zrakových, sluchových, hmatových, chuťových a čuchových zmyslov, intelektuálny rozvoj, vrátane argumentačných zručností a všeobecného prehľadu o každodennom živote, rozvoj jazyka a schopnosti chápať prostredníctvom rozprávania a počúvania a tiež emocionálny a sociálny rozvoj.⁵⁶

Hodnotenie sa zvyčajne robí v slovenčine (alebo v jazyku školy - napríklad v maďarčine, v oblastiach, kde také školy existujú) a pretože rómske deti zvyčajne nehovoria po slovensky a navštevujú predškolskú prípravu, sú pri testoch znevýhodnené. Jazyková bariéra je prekážkou pri presnom hodnotení. Rôzni štátni úradníci informovali Amnesty International, že nová metodika „testu školskej spôsobilosti“, ktorá bola vyvinutá v rámci projektu EÚ Phare SR0103.01, bude kultúrne neutrálna. Učitelia tiež poukázali na prítomnosť asistentov učiteľa a/alebo rodičov pri teste, ktorí pomáhajú s prekladom a pri posudzovaní školskej zrelosti dieťaťa.

Hoci sú forma a obsah hodnotenia teoreticky štandardizované a kontrolované, aby bol test vhodný pre všetky kultúrne prostredia, v skutočnosti sa údajne na rôznych miestach Slovenska a dokonca aj medzi jednotlivými školami dramaticky líšia. V praxi môže mať hodnotenie formu stručného, neformálneho rozhovoru, ktorý vedie učiteľ, niekedy spolu s pedagogickým psychológom, v prítomnosti rodičov. Na žiadosť učiteľa môže zahŕňať psychologické hodnotenie a ak dieťa navštevuje prípravnú triedu v špeciálnej škole, malo by po prvom roku prebehnúť ďalšie hodnotenie pedagogickým psychológom. Podľa postoja vlády je „zistená nižšia úroveň psychosociálneho rozvoja dieťaťa alebo nedostatočné ovládanie vyučovacieho jazyka dôvodom na predloženie návrhu príslušnému štátnemu orgánu školskej správy, aby rozhodla o umiestnení dieťaťa do nultého ročníka základnej školy, so

súhlasom zákonného zástupcu dieťaťa.“⁵⁷ Ďalším riešením je odloženie povinnej školskej dochádzky o jeden rok alebo odporúčenie, aby dieťa chodilo do materskej školy.

Na požiadanie učiteľa môžu byť prizvaní odborníci z oblasti špeciálnych výchovno-vzdelávacích potrieb a/alebo telesných a mentálnych postihnutí. Hodnotením sa určuje, či je dieťa vo veku šiestich rokov dostatočne vyspelé pre školskú dochádzku, či by sa mal jeho nástup o jeden rok odložiť, alebo či dieťa potrebuje ísť do prípravnej triedy (nultého ročníka) základnej školy (v bežnej alebo špeciálnej škole), do špeciálnej triedy na bežnej základnej škole alebo priamo do špeciálnej školy. Ak psychológ rozhodne, že dieťa má byť zaradené do špeciálnej školy alebo triedy, zároveň navrhne individuálne vyučovacie metódy, ktoré dieťa potrebuje, a učebné osnovy, podľa ktorých by sa malo učiť.

Na Slovensku však schopnosti detí, ich zručnosť a potenciál nie sú vždy hodnotené správne. V niektorých prípadoch, o ktorých bola Amnesty International informovaná, boli rómske deti zrejme zaradené do špeciálnych škôl bez toho, aby prešli oficiálnym procesom hodnotenia.

Úradníci z oblasti školstva a rómski rodičia opakovane upozorňovali Amnesty International, že kvôli jazykovej bariére medzi rómskymi deťmi a hodnotiteľmi nie sú výsledky testov vždy spoľahlivé a že pri hodnotení sa často nevenovala dostatočná pozornosť kultúrnym rozdielom medzi príslušníkmi rómskeho etnika a ostatnou populáciou a tiež že rozhodnutie je často ovplyvnené výchovou rómskeho dieťaťa alebo sociálno-ekonomickými okolnosťami.

Jeden školský inšpektor poukázal pre Amnesty International na kultúrnu, jazykovú a socioekonomickú zaujatosť hodnotenia:

„Pri našich inšpekciách na východnom Slovensku sme videli, že väčšina Rómov nie je mentálne retardovaná, hoci boli takto diagnostikovaní. Naše štúdie ukázali, že deti zo sociálne znevýhodneného prostredia majú rozvinuté iné zručnosti, skôr praktické, než tie, ktoré sa od nich vyžadujú počas testu... V prvom roku alebo pri prvom stretnutí so školou existuje jazyková bariéra a dieťa potom nechápe veľa vecí, o ktorých učiteľ rozpráva. Veľa obrázkov v knihách predstavuje pre dieťa problém, napríklad električka, pretože mnohé dopravné prostriedky nepozná.“

Ľudia v rómskej komunite, s ktorými Amnesty International hovorila, vyslovili názor, že cieľom umiestňovania tak veľkej časti rómskych detí do špeciálnych škôl je segregovať ich. Dvaja rómski zamestnanci jedného obecného úradu Amnesty International povedali:

„Ak by všetky rómske deti išli do základnej školy, biele deti by sa stali menšinou. Aby sa tomu vyhli, posielajú bieli naše deti do špeciálnych škôl... Rómovia z bohatých rodín chodia do normálnej základnej školy. Ale Rómovia z chudobných rodín zvyčajne končia v špeciálnej škole.“

Ako povedala jedna rómska stará mama v Letanovciach zástupcom Amnesty International: „Len rómske deti chodia do špeciálnej školy, biele deti nie.“

Rómski zamestnanci obecného úradu tiež Amnesty International informovali, že zástupcovia špeciálnych škôl priamo navštevujú rómske osady, aby proaktívne robili nábor žiakov.

„Do osady obvykle zájde zástupkyňa riaditeľa špeciálnej školy, zapíše mená rómskych detí v školskom veku a pokúša sa presvedčiť rodičov, aby svoje deti poslali do špeciálnej školy. Sľúbi im, že budú dostávať zadarmo obedy a aj finančnú pomoc... V špeciálnej škole polovica detí dostáva podporu a to je dôvod, prečo tam každý chce ísť. V normálnej [bežnej] základnej škole takmer žiadne rómske dieťa nedostáva podporu. Špeciálne školy potrebujú deti, aby prežili, a tak, aby tieto školy nezavreli, posielajú tam naše deti.“

Úradníci z oblasti regionálneho školstva informovali Amnesty International, že prevaha rómskych detí v špeciálnych školách je irelevantná, pretože ich umiestnenie je založené na psychologických testoch a bolo realizované so súhlasom rodičov. Existujú však dôkazy, že hodnotenie neprebehlo vždy náležite, alebo nebolo náležite zaznamenané. Jeden školský inšpektor v rozhovore s Amnesty International uviedol, že pri inšpekciách na špeciálnych školách sa niekedy zistilo, že chýbajú dokumenty, zvyčajne rozhodnutie psychológa o hodnotení dieťaťa.

Štúdie tiež ukázali, že rómski rodičia si niekedy nie sú vedomí významu formulárov súhlasu, ktoré podpisujú, v niektorých prípadoch preto, že sú negramotní.⁵⁸ Rómska žena z osady v Hrabušiciach povedala:

„Jedno z mojich detí chodí do špeciálnej školy, pretože nechodilo do materskej školy a nehovorí po slovensky. Môj manžel nevedel, čo podpisuje. Neskôr sme prišli na to, že sme súhlasili s tým, že ho pošleme do špeciálnej školy.“

Rómska žena v osade v Letanovciach, matka piatich detí, z ktorých dve navštevujú špeciálnu školu, pre Amnesty International uviedla:

„Myslím si, že základná škola je lepšia ako špeciálna škola. Podpísala som papier na súhlas so vzdelávaním mojich detí v špeciálnej škole, ale neviem prečo. Nikto mi to nevysvetlil. Ak aj niektorí rodičia nechcú, aby ich deti chodili do špeciálnych škôl, učiteľ a psychológ prídu na to, ako tam rómske dieťa poslať.“

Niektorí rodičia, s ktorými Amnesty International hovorila, povedali, že nie celkom chápu rozdiel medzi obyčajnými základnými školami a špeciálnymi školami. Niektorí z nich sami navštevovali špeciálne školy a vedia len málo o iných typoch škôl. Iní mali pocit, že s ich deťmi sa lepšie zaobchádza v špeciálnych školách, kde sú menej vystavené rasistickému zneužívaniu, sú s inými deťmi z podobného prostredia a na jedného učiteľa pripadá menej žiakov. Niektorí rodičia žiadali o preloženie svojho dieťaťa z bežnej základnej školy do špeciálnej školy, alebo im učitelia radili, aby o preloženie žiadali, keď dieťa zaostávalo za rovesníkmi, v presvedčení, že v špeciálnej škole bude dieťaťu venovaná väčšia individuálna pozornosť. Amnesty International sa obáva, že toto je spôsob, ako oddeliť rómskych žiakov od ich rovesníkov, pri využití neinformovanosti a strachu rodičov.

V pasci oddeleného vzdelávania

Podľa slovenskej legislatívy majú od roku 1991 deti právo na to, aby boli preradené zo špeciálnych škôl do bežného systému vzdelávania.⁵⁹ Prijatie a realizáciu tohto zákonného ustanovenia dlho odporúčalo niekoľko medzinárodných orgánov v oblasti ľudských práv,

a hoci je rozpracované v niekoľkých metodických rámcoch, stále nie je záväzné a umožňuje riaditeľom škôl vytvárať oddelené triedy za účelom vzdelávania detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami.⁶⁰ Pred preložením musí pedagogický psychológ posúdiť schopnosť dieťaťa zaradiť sa medzi deti na základnej škole.⁶¹ Je potrebné písomné vyjadrenie pedagogicko-psychologickej poradne, ktoré vychádza z „odbornej špeciálnej pedagogickej a psychologickej diagnózy žiaka“, a rozhodnutie prijíma riaditeľ školy, do ktorej má byť žiak integrovaný.⁶²

Hodnotenie uvedeného postupu odhalilo, že až 50 percent rómskych detí v špeciálnych školách alebo triedach do nich bolo umiestnených nesprávne, a dospelo k záveru, že 10 percent týchto detí by sa mohlo okamžite integrovať do bežných škôl a tried.⁶³ Napriek týmto znepokojivým zisteniam stále neexistuje záväzok alebo plán vlády zaviesť podobné hodnotenie celoštátne.

Amnesty International bola informovaná, že preradenie detí zo špeciálnych škôl do bežných škôl sa v praxi uskutočňuje veľmi zriedka. Jeden riaditeľ špeciálnej školy pre Amnesty International uviedol, že v jednom roku úspešne preložil päť žiakov, ale podľa iných riaditeľov sa prípad preloženia dieťaťa zo špeciálnej školy do základnej školy na ich školách nikdy nevyskytol. Ďalšia riaditeľka sa od roku 1981 stretla len s dvomi prípadmi preloženia žiakov zo špeciálnej školy, ktorú viedla. V iných prípadoch, o ktorých bola Amnesty International informovaná, sa deti preložené do bežných škôl približne po roku vrátili do špeciálnych škôl, alebo boli umiestnené do špeciálnych tried a zostali teda v praxi segregované od zvyšku školy.

Celý rad pedagógov uviedol, že v dôsledku štvorročného posunu medzi učebnými osnovami v špeciálnych a štandardných základných školách je pre deti mimoriadne ťažké zvládnuť integráciu zo špeciálnych škôl do bežných škôl, ak k preradeniu nedošlo krátko po prvotnom nástupe dieťaťa do špeciálnej školy.

Vyhláška Ministerstva školstva č. 212/1991 o špeciálnych školách kladie zodpovednosť za rozhodnutie, či žiaka opätovne testovať, na príslušného riaditeľa školy. Riaditelia škôl by mali žiaka opätovne testovať, ak „sa povaha jeho postihnutia zmenila, alebo ak ročník nezodpovedá povahe žiakovho postihnutia.“ Avšak rozhodnutie sa prijíma na základe odporúčenia pedagogicko-psychologickej poradne. Vyhláška odporúča, aby sa u detí, ktoré navštevujú prípravný ročník alebo prvý ročník špeciálnych tried základných škôl, urobilo opakované diagnostické vyšetrenie tak, ako odporučil projekt Phare financovaný z prostriedkov EÚ.

Amnesty International je mimoriadne znepokojená evidentne nízkou mierou integrácie rómskych detí zo špeciálnych škôl a tried do bežných škôl, čím sa zachováva súčasný stav oddeleného a nerovnakého vzdelávania. Amnesty International sa tiež obáva, že tam, kde nie je opätovné testovanie povinné a nezávisle monitorované, a v kontexte decentralizovaného financovania škôl na základe počtu žiakov, jednoznačne nie je v záujme jednotlivých riaditeľov špeciálnych škôl, aby žiakov opätovne testovali a tým riskovali stratu žiakov aj finančných prostriedkov v prospech bežných škôl. Podľa Ministerstva školstva sú základné aj stredné školy financované z niekoľkých zdrojov - zo štátneho rozpočtu a z rozpočtov

krajských samospráv, ako aj z príspevkov žiakov a rodičov. Financovanie závisí od počtu žiakov v škole. Preradenie žiakov na iné školy teda môže mať za následok stratu finančných prostriedkov.

Nedostatočný prístup k predškolskému vzdelaniu

Hoci sa oficiálne štatistické údaje už nezberajú, čo sa zdôvodňuje požiadavkami zákona o ochrane osobných údajov, úrady, pracovníci v oblasti vzdelávania a rodičia informovali Amnesty International, že len málo rómskych detí navštevuje predškolské zariadenia. Údaje sa pohybujú medzi 0,79 %⁶⁴ a 25 % rómskych detí, ktoré predškolské zariadenia navštevujú.⁶⁵ Jedným z dôvodov nízkej dochádzky je, že predškolskú prípravu rodičia čiastočne platia a že predškolské triedy, ktoré sú často priestorovo obmedzené, uprednostňujú deti pracujúcich rodičov.⁶⁶

To, že rómske deti neabsolvujú predškolskú prípravu, pre ne znamená nevýhodu pri hodnotení školskej zrelosti pred začiatkom povinnej školskej dochádzky. Pri vstupe do systému povinného vzdelávania má väčšina detí za sebou niekoľko rokov v školskom prostredí, kde získava sociálne a študijné zručnosti. Poradný výbor pre Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín tiež poukázal na význam prístupu Rómov k predškolskej príprave, pretože je kľúčom k „vzájomnému porozumeniu medzi rómskymi rodičmi a školami“, a zaznamenal, že podiel rómskych detí, ktoré navštevujú materské školy, v posledných rokoch dramaticky klesol.⁶⁷ Správa organizácie Save the Children z roku 2001 uvádza, že „v rokoch 1988 až 1995... celkový počet Rómov... v materských školách klesol zo 166 852 na 1 181 [a] v roku 1999 navštevovalo materské školy len 1 120 rómskych detí.“

Hoci vláda Slovenska uznáva obrovský rozdiel v prístupe k predškolským zariadeniam a prijala niektoré opatrenia na podporu predškolskej dochádzky rómskych detí, v praxi sa tieto kroky nezdarujú byť systematické ani adekvátne. Štátna podpora je k dispozícii len v poslednom roku predškolskej prípravy (keď majú deti päť rokov) a v samostatnom prípravnom ročníku, ak existuje. Nielenže sa za predškolskú prípravu platí, ale príslušné zariadenia sa podľa všetkého nachádzajú ďaleko od väčšiny rómskych osád.

Okrem uvedených prekážok rómsky otec v Jarovniciach, s ktorým zástupcovia Amnesty International hovorili, poukázal aj na diskrimináciu voči Rómom ako na ďalšiu skutočnosť, ktorá rómskych rodičov odrádza od toho, aby posielali deti do materskej školy. Zástupcom Amnesty International povedal:

„Materská škola má dva vchody, jeden pre bielych rodičov a jeden pre Rómov. Ten druhý je vždy zatvorený. Keď som sa spýtal, prečo by som nemohol vojsť a vyzdvihnúť si dieťa, povedali mi, že „sú tam veci, ktoré by sa mohli stratiť“. Sťažoval som sa na to na miestnom výbore, ale nič sa nestalo... Možno je to aj kvôli finančnej situácii, prečo tam rómski rodičia neposielajú svoje deti. Rodičia musia svoje deti udržiavať v čistote, dobre oblečené a musia platiť 30 slovenských korún (0,90 €) za týždeň za každé dieťa.“

EÚ v roku 2000 v rámci programu Phare financovala projekt predškolského vzdelávania v nových členských štátoch EÚ a kandidátskych štátoch, vrátane Slovenska. Bol zameraný na podporu prístupu rómskych detí k predškolskému vzdelávaniu a zahŕňal sústredenie na dieťa,

zapojenie matiek a podporu asistentov učiteľa. Do projektu bolo od októbra 2002 do novembra 2003 zapojených 50 predškolských zariadení v troch slovenských krajoch. Jedna z rómskych matiek bola ustanovená za prostredníka medzi predškolským zariadením a komunitou a iné matky boli povzbudzované, aby pomáhali v triede alebo pri aktivitách po vyučovaní. Matky sa zapojili do diskusných skupín o otázkach týkajúcich sa rodiny a zdravia, napríklad o užívaní drog, a navštevovali kurzy šitia. Porovnávali sa dve materské školy v dedinách blízko Košíc a Prešova. Jedna mala integrované triedy, druhá segregované. Rómski rodičia a vyučujúci personál v integrovanom predškolskom zariadení považovali integráciu za kľúčovú, zatiaľ čo v segregovanom predškolskom zariadení boli vzťahy medzi rómskymi rodičmi, vyučujúcim personálom a nerómskymi rodičmi neuspokojivé, pokrok rómskych detí v základnej škole bol nerovnomerný a niektoré nechceli do školy chodiť vôbec. Napriek tomu rómski rodičia v segregovanej škole chceli, aby bola predškolská príprava integrovaná.

Zatiaľ čo rómski rodičia údajne reagovali na projekt spočiatku veľmi pozitívne, celý rad národných a medzinárodných organizácií ho kritizoval, vrátane medzinárodnej mimovládnej organizácie Združenie pre ochranu práv menšín (Minority Rights Group), ktorá bola presvedčená, že projekt v praxi „podporuje [podporoval] segregované vzdelávanie a pôsobí [pôsobil] kontraproduktívne na konečný cieľ integrácie.“⁶⁸ Projekt bol zameraný len na predškolskú výchovu a nekládol si za cieľ definitívnu integráciu rómskych detí do bežných základných škôl.

Odpieranie jazykových a kultúrnych práv

Medzinárodné právo týkajúce sa ľudských práv uznáva právo príslušníkov menšín na vzdelanie v ich menšinovom jazyku. Ako od účastníckeho štátu Rámcového dohovoru na ochranu národnostných menšín sa od Slovenska podľa článku 14 vyžaduje, aby „uznalo, že každý príslušník národnostnej menšiny má právo učiť sa jazyk svojej menšiny.“

Dohovor tiež za určitých podmienok vyžaduje, aby účastnícke štáty „vyvinuli úsilie na zabezpečenie“ toho, aby Rómovia ako príslušníci národnostnej menšiny mali primeranú možnosť zúčastňovať sa „výučby ich jazyka alebo v ich jazyku.“ Malo by sa to „vykonávať bez ujmy na výučbe štátneho jazyka alebo bez ujmy na vyučovaní v tomto jazyku.“⁶⁹ Ako uviedol Poradný výbor pre Rámcový dohovor, „dvojazyčné vyučovanie môže byť jedným z prostriedkov na dosiahnutie cieľov tohto ustanovenia.“ Ako účastnícky štát Medzinárodného paktu o občianskych a politických právach sa aj Slovensko zaviazalo prijať „pozitívne opatrenia“ na ochranu menšinových jazykov, ktoré sú integrálnou súčasťou identity národnostných, etnických alebo jazykových menšín.⁷⁰

Vysoký komisár pre národnostné menšiny Organizácie pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe (OBSE) zvolal v roku 2006 panel, ktorý vypracoval Haagske odporúčania týkajúce sa práv národnostných menšín na vzdelanie. Tieto odporúčania, ktoré boli explicitne schválené ako rámec pre realizáciu záväzných povinností vyplývajúcich z Rámcového dohovoru, ponúkajú model dvojazyčného vzdelávania, pri ktorom sa v nižších ročníkoch vyučuje v materinskom jazyku a postupne sa prechádza k vyučovaniu v úradnom jazyku, čím

sa zabezpečí, že uplatnenie jazykových práv pri vzdelávaní nebude mať za následok segregované vzdelávanie.

Slovenská legislatíva

Ústava Slovenskej republiky z roku 1992 zaručuje, že všetci občania, vrátane príslušníkov národnostných menšín, sú si rovní, že akákoľvek forma diskriminácie voči nim je zakázaná a že každý má právo slobodne rozhodovať o svojej národnosti (článok 12). Podľa ústavy majú príslušníci národnostných menšín zaručené „spoločne s inými príslušníkmi menšiny alebo skupiny rozvíjať vlastnú kultúru, právo rozširovať a prijímať informácie v ich materinskom jazyku, združovať sa v národnostných združeniach, zakladať a udržiavať vzdelávacie a kultúrne inštitúcie“ a „právo na vzdelanie v ich jazyku.“ (článok 34).

Avšak slovenská legislatíva, ktorá upravuje vzdelávanie a práva menšín v oblasti vzdelávania, je bludiskom zákonov, vyhlášok a pokynov. Amnesty International je presvedčená, že zákony a vyhlášky v tejto oblasti sú natoľko zložité, že pracovníci v oblasti vzdelávania a rómski rodičia pravdepodobne ani nepoznajú skutočné práva rómskych detí a povinnosti školstva. Ako v tejto súvislosti poznamenal Poradný výbor pre Rámcový dohovor a ochranu národnostných menšín, „právna istota a zrozumiteľnosť zákonov sú predpokladom konzistentného plnenia ustanovení rámcového dohovoru“. ⁷¹ Situáciu na Slovensku okrem nízkej zrozumiteľnosti ďalej zhoršuje decentralizácia a rozptýlenie zodpovednosti z vlády na regionálne a miestne samosprávy, jednotlivých riaditeľov škôl a školské rady.

Úradníci v oblasti školstva a rómski rodičia opakovane informovali Amnesty International, že rómske deti boli často umiestnené do špeciálnych škôl a špeciálnych tried len preto, že nevedeli po slovensky. Ako sme uviedli vyššie, Rómovia sú na Slovensku uznaní za národnostnú menšinu od roku 1991, ale nepožívajú s tým spojené jazykové a kultúrne práva. Tento nesúlad v zákonnej ochrane práva na vzdelávanie v menšinovom jazyku kritizoval Poradný výbor pre Rámcový dohovor a ochranu národnostných menšín. Ostatné menšiny majú právo vzdelávať sa vo vlastnom jazyku podľa školského zákona z roku 1984, ktorý dáva príslušníkom niektorých národnostných menšín právo na vzdelanie vo vlastnom jazyku (článok 3):

„Výučba bude prebiehať v slovenskom jazyku. Občania českého, maďarského, nemeckého, poľského a ukrajinského (rusínskeho) etnického pôvodu majú zaručené právo na vzdelanie v ich jazyku v takom rozsahu, ktorý je primeraný pre ich národný rozvoj.“

Tento článok by sa mal zmeniť, aby sa zabezpečilo, že bude v súlade so záväzkami Slovenska vyplývajúcimi z medzinárodných noriem týkajúcich sa ľudských práv, vrátane rámcového dohovoru.

Rómovia majú v súčasnosti k dispozícii veľmi málo materiálov vo vlastnom jazyku a málo možností získať informácie o vlastnej kultúre. Vláda Slovenskej republiky uznala nedostatky aj v tejto oblasti a v správe pre Výbor OSN pre práva dieťaťa uviedla, že:

„Hoci Ústava Slovenskej republiky zaručuje občanom právo na vzdelanie v ich materinskom jazyku, uplatnenie tohto práva v prípade rómskeho jazyka zostáva problematické z hľadiska zákonov i v praxi. Vzdelávací systém v Slovenskej republike, najmä v prípade učiteľov pre rómskych žiakov, trpí nedostatkom kvalifikovaných učiteľov.“⁷²

Na Slovensku sa používa niekoľko rómskych jazykov a dialektov. Bola vytvorená štandardná verzia rómčiny, ale pri vzdelávaní sa zatiaľ v širšom rozsahu nepoužíva. Vláda v roku 2006 informovala, že rómčina sa používala ako pomocný a podporný jazyk v predškolských zariadeniach, na základných a stredných školách a na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre.⁷³ Ako uviedol vedúci Oboru vzdelávania národnostných menšín, na Slovensku existujú len štyri stredné školy, ktoré vyučujú rómsky jazyk a literatúru, a rómske dejiny a rómske štúdie vyučuje 25 vysokoškolsky vzdelaných učiteľov. Amnesty International bola informovaná, že na základných školách prebieha skúšobné vyučovanie podľa osnov zahŕňajúcich rómsky jazyk a literatúru. Podľa ďalších získaných informácií Štátny pedagogický ústav pripravoval materiály v rómskom jazyku a pre učiteľov rómskych detí bol vydaný rómsko-slovenský slovník. V niektorých špeciálnych školách s vysokým počtom rómskych detí sa venuje zvláštna pozornosť rómskej kultúre a histórii, čo je vnímané ako ďalšia motivácia k tomu, aby rómski rodičia posielali svoje deti do špeciálnych škôl. Riaditeľ jednej špeciálnej školy Amnesty International povedal, že podporujú rómske deti v tom, aby boli hrdé na svoje tradície, učia ich o rómskej kultúre v dejinách a ak je dostatok finančných prostriedkov, otvárajú kurzy rómskych piesní a tancov. Väčšina rómskych detí má však v súčasnosti len malú možnosť učiť sa rómsky jazyk alebo v rómskom jazyku. Uvedené štyri stredné školy, ktoré vyučujú rómčinu a majú hodiny rómskej literatúry, histórie a rómskych štúdií, dostávajú údajne len obmedzené finančné prostriedky a podporu zo strany úradov v oblasti vzdelávania a 25 učiteľov, ktorí v nich pracujú, sú údajne jediní učitelia na Slovensku, ktorí majú kvalifikáciu pre vyučovanie v rómčine. Niekoľko riaditeľov základných škôl pre Amnesty International uviedlo, že majú problém získať rómskych učiteľov a že len málo Rómov s vysokoškolským vzdelaním si vybralo učiteľskú profesiu. Správy uvádzajú, že len 0,3 percenta Rómov dokončí vzdelanie tretieho stupňa.⁷⁴

Zástupcovia Amnesty International boli opakovane informovaní, že keď začnú rómske deti navštevovať školu, učitelia ich často zahanbujú za to, že hovoria rómsky, alebo nevedia dobre po slovensky. Predstavitel' mimovládnej organizácie Project Schola v Košiciach pre Amnesty International uviedol:

„Na základných školách je postoj učiteľov voči rómčine veľmi negatívny. Hovoria, že slovenčina je jediný jazyk, ktorým by sa malo rozprávať. Niektorí dokonca zakazujú rómskym deťom hovoriť rómsky medzi sebou počas prestávok, pretože štátnym jazykom je slovenčina... Pripravili sme pre učiteľov materiály v rómčine, ktoré môžu používať pri vyučovaní. Ale na ich používanie neexistuje politická vôľa.“

4. Nepresvedčivá odpoveď vlády

Podľa Rámcového dohovoru na ochranu národnostných menšín musí Slovensko nielen zakázať diskrimináciu príslušníkov menšín, ale tiež „podľa potreby prijať primerané opatrenia na podporu úplnej a skutočnej rovnosti medzi príslušníkmi národnostnej menšiny a príslušníkmi väčšiny vo všetkých oblastiach hospodárskeho, spoločenského, politického a kultúrneho života.“ Poradný výbor pre rámcový dohovor bližšie uviedol:

„Je potrebné opakovane zdôrazňovať nasledujúcu skutočnosť. Rámcový dohovor predpokladá, že štáty budú aktívne uskutočňovať ciele obsiahnuté v dohovore. Pasívny prístup môže znamenať porušovanie dohovoru... [napríklad]...politikou týkajúcou sa menšín, ktorá má ad hoc a nesystémový charakter.“⁷⁵

Zakázať diskrimináciu zákonom nestačí. Slovensko by malo systematicky identifikovať a meniť faktory, ktoré rómskym deťom bránia uplatňovať ich právo na vzdelanie. Aj ako účastnícky štát Medzinárodného dohovoru o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie musí Slovensko diskrimináciu nielen zakázať, ale musí tiež podniknúť kroky, ktorými postupne odstráni rasovú diskrimináciu vo všetkých jej formách, aj vo vzťahu k „právu na vzdelanie a odbornú prípravu“. Výbor OSN na odstránenie rasovej diskriminácie odporučil, aby účastnícke štáty medzinárodného dohovoru prijali opatrenia, ktorými „vo vzdelávacom systéme podporia začleňovanie všetkých detí rómskeho pôvodu a znížia počet žiakov, ktorí školu nedokončia, najmä v prípade rómskych dievčat, a aby za týmto účelom aktívne spolupracovali s rómskymi rodičmi, združeniami a miestnymi komunitami.“

Amnesty International uznáva, že vláda prijala množstvo opatrení s cieľom zlepšiť prístup rómskych detí k vzdelaniu. Organizácia tieto kroky víta, ale je znepokojená skutočnosťou, že uvedené opatrenia sa realizujú *ad hoc* a nesystémovo, teda v rozpore s odporúčaniami Poradného výboru. Zvláštne opatrenia sa neprijímajú v závislosti na prítomnosti veľkého počtu detí v komunite, ktoré by z nich mali prospech, ich prijímanie je ponechané na vôľu jednotlivých riaditeľov alebo mimovládnych organizácií.

Prípravné triedy (nulté ročníky)

Po pilotnej fáze v 90. rokoch 20. storočia vláda v roku 2002 novelou školského zákona z roku 1984 zaviedla na základných školách prípravné triedy, čiže nulté ročníky, pre deti zo „sociálne znevýhodneného“ prostredia a tiež zamestnávajú asistentov učiteľa pre deti s „jazykovými, zdravotnými a sociálnymi bariérami.“ Cieľom prípravného ročníka je pomôcť deťom prispôbiť sa prechodu z domáceho prostredia do školy, teda do výraznejšie inštitucionalizovaného prostredia. Príprava detí počas tohto roka má „vytvoriť priestor pre zrýchlený osobný rast každého dieťaťa a pomôcť mu prispôbiť sa počiatočným sociálnym rozdielom.“⁷⁶

Zavedenie prípravných tried a prítomnosť asistentov učiteľa sú opatrenia, ktoré v školách iniciovali mimovládne organizácie a následne ich prijalo Ministerstvo školstva. Osvedčili sa a sú obľúbené, štát preto zdvojnásobil ich financovanie. Podľa všetkého úspešne podporili

integráciu detí, ktoré nehovoria slovensky, nenavštevovali predškolské zariadenia alebo pochádzajú zo sociálne slabého prostredia, do základných škôl.

O financovaní prípravných tried sa však rozhoduje prípad od prípadu a vytvorenie pozície asistenta učiteľa a ďalšie zvláštne opatrenia nie sú začlenené do štandardného vzorca na financovanie škôl, čo školy zrejme odrádza od toho, aby o ne žiadali.⁷⁷ Obce nemajú povinnosť zabezpečiť, aby všetky školy ponúkali prípravné triedy, alebo zamestnávali asistentov učiteľa, dokonca ani tie, ktoré navštevuje vysoký počet detí hovoriacich jedným z menšinových jazykov, alebo detí, ktoré by inak spadali do kategórie detí zaradovaných do špeciálnych škôl.

Vedúci bývalého Oddelenia výchovy a vzdelávania rómskych komunít Amnesty International povedal, že v súčasnosti navštevuje prípravné triedy asi 2 000 detí. Vyučovacie materiály Ministerstva školstva pre tieto triedy sa poskytujú školám, ktorých pedagógovia absolvovali školiaci program v štátnom Rómskom vzdelávacom centre v Prešove (ROCEPO).

Riaditelia škôl pre Amnesty International uviedli, že prípravné triedy chápu hlavne ako triedy pre rómske deti, a väčšinu z nich podľa všetkého navštevujú výhradne alebo takmer výhradne Rómovia. Novozavedený prípravný ročník považujú za kľúčový pre integráciu rómskych detí do vzdelávacieho systému a pri predchádzaní tomu, aby boli posielané do špeciálnych škôl. Asistenti učiteľa pôsobia v týchto triedach ako tlmočníci a zaisťujú, aby boli deti podporované v používaní rómskeho jazyka. Učítelia Amnesty International informovali, že asistenti motivujú a vedú žiakov nielen v prípravnom roku, ale počas celej školskej dochádzky.

Novela školského zákona z roku 2002 zaviedla stimulačné financovanie pre prípravné triedy, ktoré dostávajú 170 percent finančných prostriedkov pridelených na žiaka bežným školám.⁷⁸ Niektorí riaditelia škôl však pre Amnesty International uviedli, že byrokratické prekážky ktoré musia prekonať, aby získali prostriedky na prípravné triedy, sú hlavným faktorom, ktorý ich od zriaďovania tried odrádza. Ako dodal jeden z riaditeľov, k dispozícii nie sú ani prostriedky na investičné výdavky, napríklad na stavbu nových tried.

Podľa súčasných zákonov nemajú všetky školy v oblastiach, kde je veľký počet detí, pre ktoré by bol prípravný ročník prínosom, povinnosť toto opatrenie prijať. Amnesty International bola informovaná, že zavedenie takýchto programov záleží predovšetkým od vôle a schopnosti riaditeľov škôl. Mnoho pedagogických pracovníkov, s ktorými Amnesty International hovorila, poukazovalo na nedostatok monitorovania potreby vytvoriť prípravné triedy.

Asistenti učiteľa

Novelizáciou školského zákona z roku 1984 bola v roku 2002 vytvorená aj pozícia asistenta učiteľa. Asistenti učiteľa musia mať certifikát Ministerstva školstva, ktorý získajú po absolvovaní šesťmesačného školiaceho kurzu, od roku 2010 budú musieť mať ukončené stredoškolské vzdelanie. V roku 2006 pôsobil na školách 850 asistentov učiteľa, z toho „vysoký počet“ na školách s významným podielom rómskych žiakov.⁷⁹

Rómski rodičia zástupcom Amnesty International povedali, že by chceli, aby asistenti učiteľa boli na každej základnej škole a pomáhali ich deťom učiť sa slovensky a že by ich bolo treba viac. Jeden otec pre Amnesty International uviedol:

„Chcel by som, aby sa moje deti učili nielen rómčinu, ale aj slovenčinu... Ako sa majú naučiť dobre po slovensky tu v osade? Myslíme si, že by sa počet asistentov[učiteľa] mal zvýšiť.“

Nájsť dostatok plne kvalifikovaných asistentov učiteľa však môže byť ťažké a niektorí z nich svoju prácu chápu ako stupienok, ktorý im pomôže získať ďalšiu pedagogickú kvalifikáciu. Niektoré školy tiež ako asistentov zamestnávajú bývalých študentov. Pre asistentov s ukončeným stredoškolským vzdelaním ponúka ROCEPO 200 hodinový vzdelávací kurz. Asistenti bez stredoškolského vzdelania môžu navštevovať 150 hodinové kurzy, ktoré organizujú mimovládne organizácie, napríklad Sociálno-právna akadémia pre rómske komunity v Košiciach, ale tieto nedostávajú prostriedky zo štátneho rozpočtu.

Vytvorenie pozície asistenta učiteľa musia iniciovať samotné školy a o finančné prostriedky z centrálného rozpočtu pre školstvo sa musí žiadať každý rok. Školy s veľkým množstvom rómskych žiakov môžu o asistentov učiteľa žiadať Ministerstvo školstva prostredníctvom krajských školských úradov. Podľa informácií Amnesty International tak nie vždy robia, niekedy preto, že o finančné prostriedky musia opakovane žiadať každý rok, alebo z dôvodu nedostatku kvalifikovaných asistentov. Amnesty International tiež zistila, že niektorí učitelia nie sú ochotní dozerať na prácu asistentov. Podľa pracovníkov strediska ROCEPO pracujú s asistentmi najochotnejšie mladší učitelia a učitelia s vyššou kvalifikáciou.

Vedúci Odboru vzdelávania národnostných menšín informoval Amnesty International, že počet asistentov učiteľa každý rok narastá, rovnako ako financovanie vládou. Nedostatok kvalifikovaných záujemcov je možné čiastočne vysvetliť menej výhodnými zamestnaneckými zmluvami oproti iným pracovníkom. Ministerstvo školstva v roku 2003 identifikovalo hlavné nevýhody, napríklad krátkodobé zmluvy, ktoré sa s asistentmi učiteľa uzatvárajú – na šesť alebo desať mesiacov a so zníženým počtom hodín, a skutočnosť, že nie sú považovaní za pedagogický personál, čím prichádzajú najmä o právny nárok na platené prázdniny, ktorý majú ostatní učitelia (mnoho asistentov učiteľa nepoberá počas školských prázdnin v júli a auguste plat).

Podľa článku 12 Rámcového dohovoru musí Slovensko prijať v oblasti vzdelávania také opatrenia, ktoré podporia znalosť kultúry, histórie, jazyka a náboženstva ako Rómov, tak aj väčšinového obyvateľstva. Mali by k nim patriť primerané možnosti školenia učiteľov a prístup k učebniciam. Hoci štát zaisťuje určité školenia pre učiteľov, ktorí pracujú s rómskymi deťmi, školenia nie sú povinné a Amnesty International bola informovaná o obavách, že ich realizácia, financovanie a hodnotenie vykazujú nedostatky. Školiace semináre pre učiteľov, ktorí pracujú s rómskymi deťmi, existujú od roku 1996. V súčasnosti ich ponúka Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre a ROCEPO v Prešove. Učitelia, ktorí pracujú v prípravných triedach, môžu navštevovať kurz rómskej kultúry a práce s rómskymi deťmi. K dispozícii je aj odborná príprava učiteľov špeciálnych škôl.

Hoci sú materiály pre prípravu učiteľov v prípravných triedach k dispozícii už desať rokov, nie sú bežne dostupné a účinnosť oficiálnych školiacich a vyučovacích materiálov nebola monitorovaná ani vyhodnotená. Hodnotenie v rámci projektu Phare financovaného z prostriedkov EÚ, cieľom ktorého bolo podporiť preradovanie rómskych detí zo špeciálnych škôl do bežných základných škôl, dospelo k zisteniu, že učitelia nepoužívali vyučovacie materiály poskytnuté Projektom Schola, navyše pracovníci tohto projektu Amnesty International informovali, že učitelia nie vždy chápu, prečo by sa mali učiť o rómskej kultúre.

Neúspešné pokusy o integráciu

Amnesty International uznáva, že vláda prijala množstvo opatrení zameraných na zlepšenie integrácie. Vláda Slovenska zaviedla finančné stimuly, ktoré majú bežné školy motivovať k integrácii rómskych detí. V rámci reformy prídavkov na dieťa a rodinných prídavkov bol zákonom č. 281/2002 prídavok na dieťa od 1. januára 2003 spojený s dochádzkou detí do školy (článok 18, ods. 2). Cieľom bolo zlepšiť školskú dochádzku rómskych detí a dopad tohto opatrenia sa hodnotí ako pozitívny. Slovenský Národný akčný plán pre Dekádu rómskeho začleňovania obsahuje záväzok „znižovať počet rómskych detí, ktoré navštevujú špeciálne základné školy.“ Avšak pokusy preradiť rómskych žiakov, ktorí boli neoprávnené umiestnení do špeciálnych škôl alebo tried, podľa všetkého neboli príliš úspešné.

Špeciálne školy dostávajú podľa dostupných údajov 200 (denné školy) až 500 (internátne školy) percent štandardného finančného príspevku na žiaka a bežné základné školy, ktoré vyučujú deti so zvláštnymi potrebami, na ne dostávajú 250 percent finančného príspevku na žiaka.⁸⁰ Táto finančná motivácia pre bežné školy, aby integrovali rómske deti, však bola podľa všetkého zväčša neúčinná. Nebola tiež napojená na hodnotené a sledované programy pre postupnú reintegráciu detí pôvodne nesprávne zaradených do špeciálnych škôl.

V roku 2002 bol v rámci programu Phare financovaného z prostriedkov EÚ zahájený projekt pre ďalšiu integráciu rómskych detí v oblasti vzdelávania a zlepšenie životných podmienok v rokoch 2005 - 2006.⁸¹ Jeho cieľom bolo preradenie sociálne znevýhodnených detí z dvadsiatich špeciálnych škôl do základných škôl a počas jedného roka zabezpečoval dodatočnú podporu pri vyučovaní v špeciálnych vyrovnávacích triedach, ktoré mali rovnaké učebné osnovy ako základné školy. Projektu sa zúčastnilo celkom 162 rómskych detí. Počiatočné výsledky však priniesli sklamanie, pretože počas prvého roka sa do bežných škôl integrovali len dve deti. Ministerstvo školstva rozhodlo, že v záujme zvýšenej integrácie budú vyrovnávacie triedy v budúcnosti sídliť priamo v základných školách.

Vláda Slovenskej republiky uznala, že dosiaľ nebolo vyvinuté primerané reintegračné úsilie. Vo svojej nedávnej správe pre Výbor OSN pre práva dieťaťa vláda uviedla:

„Programy Phare financované na základe finančných memoránd z rokov 2001 a 2002 si kladú za cieľ zlepšiť výsledky, ktoré dosahujú rómske deti, napríklad prostredníctvom projektov pre integráciu a reintegráciu detí do bežných základných škôl a prostredníctvom prepracovania testov školskej spôsobilosti a diferenciálnej diagnózy tak, aby bolo možné zreteľne rozlišovať medzi mentálnym a sociálnym postihnutím. Aj napriek tomu reintegrácia naďalej predstavuje pre slovenský vzdelávací systém výrazný a praktický problém [pridaný dôraz].“⁸²

Ďalší projekt na preradenie detí zo špeciálnych tried v základných školách do bežných tried, zahájený v roku 2005 v Trnave, podporovalo Ministerstvo školstva a bol financovaný z prostriedkov Európskeho sociálneho fondu. V rámci projektu bola deväťdesiatim rómskym deťom poskytnutá podpora asistentov a doučovanie, ale podľa dostupných údajov bolo po roku do bežných tried preradených len päť detí.

V roku 2004 schválila vláda návrh na integrované vzdelávanie Rómov, ktorý počítal so školením pedagogického personálu, vytvorením vyučovacích materiálov a zmenou učebných osnov. Odborníci na vzdelávanie Rómov na Slovensku návrh kritizovali ako príliš nejasný a zložitý.⁸³ Ešte stále nebol plne realizovaný. Niektoré mimovládne organizácie Amnesty International informovali, že neboli spokojné so spôsobom, akým s nimi úrady otázky konzultovali.

Nedostatok monitorovania a zodpovednosti

Kľúčovou súčasťou akéhokoľvek úsilia o odstránenie systematického porušovania práva rómskych detí na vzdelanie by mal byť vhodný zber údajov, ktorý by zohľadňoval etnickú príslušnosť a pohlavie. Len tak bude možné zaistiť, aby zákony a vládne politiky prispievali k odstráneniu diskriminácie, ako to vyžaduje Medzinárodný dohovor o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie.

Vláda v súčasnosti nezberá etnicky rozlíšené údaje o zložení žiakov v rôznych typoch škôl, hoci ju o to žiadali orgány, ktoré monitorujú dodržiavanie Slovenskom ratifikovaných medzinárodných zmlúv týkajúcich sa ľudských práv. Združenie na ochranu práv menšín (Minority Rights Group) poukázalo na to, že prieskum pod záštitou Rozvojového programu OSN (UNDP) z roku 2005 o životných podmienkach Rómov v účastníckych krajinách Dekády rómskeho začleňovania zhromaždil pozoruhodný súbor nových údajov o týchto krajinách. Varovala však, že ani tieto údaje nie sú dostačujúce a účastnícke krajiny sa tým „nevykrútia“ z povinnosti systematicky zbierať podrobné údaje.⁸⁴

Dekáda rómskeho začleňovania

K Dekáde rómskeho začleňovania (2005-2015) sa pripojili vlády Bulharska, Chorvátska, Českej republiky, Maďarska, Macedónska, Rumunska, Srbska a Čiernej Hory a Slovenska. Podporuje ju Inštitút otvorenej spoločnosti pri Rade Európy, Svetová banka a ďalšie medzinárodné organizácie. Členom riadiaceho výboru je Európska komisia. Cieľom iniciatívy je odstrániť rozdiely medzi Rómami a zvyškom populácie. Zahŕňa štyri prioritné oblasti (vzdelávanie, zamestnanosť, zdravie a bývanie) a tri prierezové otázky (chudoba, diskriminácia a rodové otázky).

Slovensko prijalo Národný akčný plán pre Dekádu rómskeho začleňovania, ktorého cieľom je okrem iného zníženie počtu rómskych detí, ktoré navštevujú špeciálne školy. Avšak na rozdiel od iných záväzkov uvedených v pláne, sa v tomto prípade neuvádzajú opatrenia, ktoré budú prijaté na dosiahnutie stanoveného cieľa, ktorým je integrované vzdelávanie.

Monitorovacia správa „Decade Watch“ z roku 2007, ktorú vypracovali skupiny predstaviteľov rómskej občianskej spoločnosti, je vyhodnotením činnosti vlád pri zavádzaní

opatrení v štyroch prioritných oblastiach Dekády. Zdôrazňuje nedostatok komplexného prístupu k riešeniu problémov rómskej komunity v zúčastnených štátoch. Združenie na ochranu práv menšín (Minority Rights Group) upozornilo aj na skutočnosť, že účastnícke štáty ani medzinárodní darcovia Dekádu rómskeho začleňovania ani Rómsky vzdelávací fond náležite nefinancujú.

Neexistujú oficiálne štatistiky týkajúce sa počtu rómskych detí v integrovaných a segregovaných základných školách. Poradný výbor pre Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín uvítal demografickú štúdiu rómskych osád na Slovensku, ktorú v roku 2004 publikoval Úrad splnomocnenca pre rómske komunity. Napriek tomuto pozitívnemu kroku však Poradný výbor tiež vyzval príslušné orgány, aby zlepšili zber štatistických údajov aj v iných oblastiach, napríklad v súvislosti s prístupom k lekárskej starostlivosti a trhu práce. Výbor OSN pre práva dieťaťa v roku 2007 vyjadril obavu ohľadne „nedostatkov v zbere a analýze podrobných údajov“, s pripomienkou, že slovenská „politika týkajúca sa zberu údajov na základe etnickej príslušnosti... je prekážkou pri adekvátnom zbere a analýze spoľahlivých podrobných údajov o zraniteľných skupinách, okrem iného aj o rómskej komunite.“ Výbor tiež vyzval Slovensko, aby posilnilo svoj systém zberu údajov, a zabezpečilo tým, že údaje budú podrobné a budú obsahovať informácie o širokom spektre zraniteľných skupín, vrátane detí z menšinových skupín, ako sú Rómovia, detí, ktoré žijú v chudobe, a detí, ktoré žijú alebo pracujú na ulici.⁸⁵

Mechanizmus podávania sťažností

Vo februári 1999 bol vytvorený Úrad splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre rómske komunity, ktorý má predkladať návrhy, realizovať plány, monitorovať situáciu Rómov a koordinovať postup s orgánmi vlády a miestnej samosprávy a s miestnymi komunitami. Od roku 2001 zaviedol úrad program sťaže pre mladých rómskych aktivistov, splnomocnenkyňa navštívila rómske osady a stretla sa so zástupcami miestnych orgánov. V roku 2002 upozornila na to, že neúmerne vysoké zastúpenie rómskych detí v špeciálnych školách vyžaduje okamžitú pozornosť. Úrad je však finančne poddimenzovaný a jeho vnímaná závislosť na vláde v očiach ľudí na východnom Slovensku, najmä v očiach Rómov, podkopáva snahy splnomocnenkyne.

Neexistuje žiadny účinný a nezávislý mechanizmus podávania sťažností, ktorý by rodičia mohli jednoducho využiť, ak napríklad nemôžu uplatniť slobodný výber školy, ak sú ich deti neopodstatnene umiestnené do špeciálnej školy, alebo ak miestna škola neponúka prípravný ročník. V súčasnosti môžu rodičia podať sťažnosť riaditeľovi školy alebo nadriadenému orgánu školy a ak ich odpoveď neuspokojí, môžu sa obrátiť na obecnú samosprávu, krajský školský úrad a Štátnu školskú inšpekciu.

Mnohí z Rómov, s ktorými Amnesty International hovorila, povedali, že sa boja podávať sťažnosti, najmä na miestnej úrovni, alebo mali pocit, že ich sťažnosti sa neberú vážne. Ako sme uviedli vyššie, aj riaditelia škôl sa často cítia bezmocní v snahe integrovať rómske deti do bežných škôl kvôli tlaku zo strany rodičov z väčšinovej populácie v nadriadených školských

radách, ktoré majú právomoc navrhnúť odvolanie riaditeľa školy. Štátna školská inšpekcia sa v praxi potýka s problémom vážneho nedostatku zdrojov a nedokáže zabezpečiť dôsledné a pravidelné monitorovanie všetkých škôl na Slovensku.⁸⁶ Amnesty International bola informovaná, že Inšpekcia nie vždy odpovedá na sťažnosti na diskrimináciu, ktoré predložia rómski rodičia. Poradný výbor pre rámcový dohovor poukázal na skutočnosť, že zložitost' legislatívneho rámca v kombinácii so súčasným trendom decentralizácie vzdelávania na Slovensku môže ovplyvniť účasť učiteľov, rodičov a žiakov na prijímaní rozhodnutí, ktoré sa ich dotýkajú, a znejasniť orientáciu v tom, kto rozhoduje o rôznych záležitostiach a na základe akých zákonných ustanovení.

Na rozdiel od podobných orgánov v Bulharsku a Maďarsku, Slovenské národné stredisko pre ľudské práva nemá právomoc prešetriť jednotlivé žiadosti, iniciovať vlastné vyšetrovanie, alebo navrhnúť opatrenia v individuálnych prípadoch porušenia práva na vzdelanie. S ohľadom na túto skutočnosť Výbor OSN pre práva dieťaťa nedávno odporučil, aby „zmluvná strana dohovoru urýchlila vytvorenie nezávislého mechanizmu pre dohľad nad implementáciou Dohovoru o právach dieťaťa v súlade s Parížskymi zásadami.“⁸⁷

Napriek tomu, že právo na vzdelanie je uznané ústavou, a napriek podrobne zdokumentovaným prekážkam, ktorým rómske komunity na Slovensku pri uplatňovaní tohto práva čelia, vnútroštátne súdy riešia prekvapivo malý počet prípadov. Jedným z nich je prípad ZŠ Gorkého.

ZŠ Gorkého

V septembri 2005 sa na ZŠ Gorkého v okrese Trebišov rómski rodičia sťažovali na to, že ich deti boli diskriminované, pretože pri zaraďovaní do tried boli segregované. Deti rómskeho pôvodu boli podľa nich zaradené do triedy 1. A. Trieda sa mala premeniť na špeciálnu triedu, kde by sa deti učili podľa učebných osnov pre deti s mentálnym postihnutím alebo špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami, čo je údajne postup, ktorý školské orgány v praxi bežne používajú.

Rodičia sa obrátili na orgány školy a žiadali, aby ich deti boli integrované do bežných tried, čo škola odmietla. Rodičia sa obrátili na Ligu aktivistov pre ľudské práva (LALP), mimovládnu organizáciu, ktorá okrem iného poskytuje bezplatné právne zastupovanie a pomoc obetiam porušovania ľudských práv. LALP podala na ZŠ Gorkého dve sťažnosti kvôli diskriminácii pri prístupe k vzdelaniu.

Jedna zo sťažností bola podaná na Slovenské stredisko pre ľudské práva po tom, čo sa rodičia odvolali. Stredisko pre ľudské práva však ani po roku na vec nereagovalo a školské orgány po celú túto dobu v praxi segregácie rómskych detí pokračovali.

Druhá žiadosť bola podaná 8. septembra 2006 na Oddelenie školskej inšpekcie Ministerstva školstva, ktoré odpovedalo 10. októbra 2006. Podľa jeho záveru bol postup orgánov školy v rozpore s antidiskriminačným zákonom (porušenie článku 5, ods. 2, písm. c) zákona č. 365/2004). Odbor školskej inšpekcie orgánom školy nariadil, aby prestali zaraďovať deti do tried na základe farby pleti alebo etnického pôvodu. Orgánom školy takisto nariadil, aby

všetky deti vyučovali podľa štandardných učebných osnov. Škola tieto opatrenia ešte doteraz a nárok na odškodné v tejto veci sa stále prejednáva.

5. Medzinárodný legislatívny rámec

Podľa medzinárodnej legislatívy týkajúcej sa ľudských práv právo na vzdelanie zahŕňa základné, stredné, technické a učňovské, vyššie a elementárne vzdelanie. Právo na vzdelanie bolo uznané vo Všeobecnej deklarácii ľudských práv v roku 1948 a je zakotvené v rôznych záväzných medzinárodných dohodách, ku ktorým Slovenská republika pristúpila, vrátane Medzinárodného paktu o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach (čl. 13 a 14), Dohovoru o právach dieťaťa (čl. 28 a 29), Medzinárodného dohovoru o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie (čl. 5, písm. d, v) a Európskeho dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd (Protokol 1, čl. 2).⁸⁸ Toto právo sa má rešpektovať, chrániť a uplatňovať bez diskriminácie. Podľa Paktu musia účastnícke štáty, vrátane Slovenskej republiky, zakázať a odstrániť „rasovú diskrimináciu vo všetkých jej formách a zaručiť právo každého bez rozdielu... na rovnosť pred zákonom“ vo vzťahu k právu na vzdelanie (článok 5), okrem iného prijímaním cieľených a účinných dočasných zvláštnych opatrení.

Všeobecnou povinnosťou účastníckych štátov Paktu je postupne dosiahnuť úplnú dostupnosť práv s využitím najvyššieho možného počtu dostupných zdrojov, všetkými vhodnými prostriedkami, vrátane prijatia príslušnej legislatívy, sociálnych reforiem, prijatia a zavedenia akčných plánov a vytváraním mechanizmov kontroly. Výbor OSN pre hospodárske, sociálne a kultúrne práva, tvorený nezávislými odborníkmi, ktorých úlohou je kontrolovať plnenie cieľov Paktu účastníckymi štátmi, objasnil, že medzi tieto záväzky patrí aj okamžitá povinnosť zabezpečiť uplatňovanie práva na vzdelanie, spolu s povinnosťou prijať konkrétne, premyslené a cieľené kroky k postupnej úplnej uplatňovaní tohto práva. Okamžité záväzky zahŕňajú povinnosť zabezpečiť bezplatné povinné vzdelanie pre všetky deti, odstrániť diskrimináciu pri prístupe k vzdelaniu a zabezpečiť, aby obsah vzdelávania zodpovedal cieľom vzdelávania zakotveným v zákonoch o ľudských právach.⁸⁹

K záväzkom vlád súvisiacim s právom vzdelanie je možné pristupovať systémom „štyroch A“, navrhnutým v jednej zo správ OSN o vzdelávaní, ktorý pracuje s kategóriami dostupnosti, prístupnosti, prijateľnosti a adaptability (v angličtine: availability, accessibility, acceptability, adaptability).

Dostupnosť

Podľa článku 13, ods. 2, písm. a) Paktu všetky účastnícke štáty uznávajú, že „základné vzdelanie bude povinné a bezplatné pre všetkých.“ Toto právo zakotvuje aj Výbor OSN pre práva dieťaťa v článku 28, ods. 1, písm. a). Povinnosť realizovať právo na bezplatné povinné základné vzdelanie pre všetky deti bez diskriminácie je záväzkom s okamžitým účinkom a je tiež súčasťou „minimálnych základných povinností“ vyplývajúcich z Paktu.⁹⁰ Článok 14

Paktu objasňuje, že pokiaľ to účastnícke štáty neboli schopné dosiahnuť v čase jeho ratifikácie, majú vypracovať podrobný plán na splnenie tohto záväzku v priebehu primeraného počtu rokov. Tam, kde to nie je možné vzhľadom na finančné, technické a iné zdroje dostupné na vnútroštátnej úrovni, mali by štáty požiadať o medzinárodnú pomoc a spoluprácu, ktorá im umožní príslušné kroky zrealizovať, a táto pomoc by im mala byť poskytnutá.⁹¹ Výbor OSN pre hospodárske, sociálne a kultúrne práva v tejto súvislosti jednoznačne uviedol, že „medzinárodné spoločenstvo má jasnú povinnosť pomáhať.“

Povinný charakter základného vzdelania objasnil Výbor nasledovne: „Rodičia, opatrovníci ani štát nie sú oprávnení považovať povinnú školskú dochádzku za fakultatívne rozhodnutie. Je však treba zdôrazniť, že ponúkané vzdelanie by malo byť primerane kvalitné, pre dieťa relevantné a musí podporovať uplatňovanie ostatných práv dieťaťa.“ Povinný charakter základného vzdelania zahŕňa povinnosť štátu zabezpečiť, aby sa vzdelávanie dieťaťa prispôsobilo, okrem iného aj tým, že bude rešpektovať práva detí z menšín. Výbor OSN pre práva dieťaťa kladie zvýšený dôraz na povinnosť štátu zabezpečiť, aby sa dostupné vzdelanie prispôbovalo právam jednotlivca, v snahe podporiť dochádzku.

Prístupnosť

Nediskriminácia je základným princípom všetkých medzinárodných zmlúv, ktoré zaručujú právo na vzdelanie. Napríklad podľa článku 2, ods. 2 Paktu musia účastnícke štáty zabezpečiť, aby práva, ktoré sú v ňom zakotvené, bolo možné uplatniť bez akéhokoľvek rozlišovania podľa rasy, farby, pohlavia, jazyka, náboženstva, politického alebo iného zmýšľania, národnostného a sociálneho pôvodu, majetku, rodu alebo iného postavenia. Platí to pre všetkých občanov bez ohľadu na štátnu príslušnosť alebo iný štatút. Táto povinnosť má okamžitý účinok: „Zákaz diskriminácie zakotvený v článku 2, ods. 2 Paktu nie je predmetom postupnej realizácie, ani nezávisí od dostupnosti zdrojov, vzťahuje sa úplne a okamžite na všetky aspekty vzdelania a zahŕňa všetky medzinárodne zakázané dôvody diskriminácie.“⁹²

Výbor OSN pre hospodárske, sociálne a kultúrne práva objasnil, že v súvislosti s právom na vzdelanie to znamená, že vzdelanie musí byť „prístupné pre všetkých, najmä pre najzraniteľnejšie skupiny, podľa zákona i v skutočnosti, bez diskriminácie z ktoréhokoľvek zo zakázaných dôvodov.“ Potvrdil, že princíp nediskriminácie vo vzdelaní sa vzťahuje na všetky osoby v školskom veku a že výrazné rozdiely v spôsobe financovania, ktoré majú za následok rôznu kvalitu vzdelania pre ľudí v rôznych geografických lokalitách, môžu byť považované za diskrimináciu.

Európsky súd pre ľudské práva rozhodol, že rozdiel v zaobchádzaní porušuje článok 14 EDLP, ak sa preukáže, že s inými osobami v podobnej situácii sa zaobchádza zvýhodneným spôsobom, pričom neexistuje žiadne primerané alebo objektívne zdôvodnenie tohto rozdielu.⁹³ Súd tiež uznal potrebu náležite zohľadniť identitu menšín:

„Právo nebyť diskriminovaný pri požívaní práv zaručených Dohodou je porušené aj vtedy, keď štáty bez objektívneho a primeraného zdôvodnenia nezaobchádzajú rozlične s osobami, ktorých situácia sa významne líši.“⁹⁴

Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín, ktorý ratifikovala aj Slovenská republika, zakazuje akúkoľvek diskrimináciu príslušníkov národnostných menšín (článok 4).⁹⁵ Od účastníckych štátov rámcového dohovoru, vrátane Slovenska, sa žiada, aby „podľa potreby prijali primerané opatrenia na podporu úplnej a skutočnej rovnosti medzi príslušníkmi národnostnej menšiny a príslušníkmi väčšiny vo všetkých oblastiach hospodárskeho, spoločenského, politického a kultúrneho života,“ pri náležitom zohľadnení špecifickej situácie príslušníkov národnostných menšín.

Zakázať diskrimináciu zákonom preto nestačí. Účastnícke štáty by podľa tejto požiadavky mali identifikovať a riešiť skutočnosti, ktoré rómskym deťom bránia uplatňovať ich právo na vzdelanie. Podobne podľa Paktu musia účastnícke štáty diskrimináciu nielen zakázať, ale tiež podniknúť kroky, ktorými postupne odstránia rasovú diskrimináciu vo všetkých jej formách, aj vo vzťahu k „právu na vzdelanie a odbornú prípravu“.

Výbor OSN na odstránenie rasovej diskriminácie odporučil, aby účastnícke štáty Paktu prijali opatrenia, ktorými „vo vzdelávacom systéme podporia začleňovanie všetkých detí rómskeho pôvodu a znížia počet žiakov, ktorí školu nedokončia, najmä v prípade rómskych dievčat, a aby za týmto účelom aktívne spolupracovali s rómskymi rodičmi, združeniami a miestnymi komunitami.“

Výbor OSN na odstránenie rasovej diskriminácie ďalej odporučil:

„Zabrániť a v maximálnej možnej miere predchádzať segregácii rómskych študentov, pričom sa zachová možnosť dvojazyčného vyučovania alebo vyučovania v materinskom jazyku; za týmto účelom a v snahe zvýšiť kvalitu vzdelávania na všetkých školách a zlepšiť výsledky dosahované žiakmi z menšinových komunít, prijímať pedagogický personál spomedzi príslušníkov rómskych komunít a podporovať interkultúrne vzdelávanie.“⁹⁶

Známa zásada formulovaná Najvyšším súdom USA, že „oddelené vzdelávacie zariadenia sú zo svojej podstaty nerovné“⁹⁷, sa v medzinárodnej legislatíve týkajúcej sa ľudských práv premietla do Dohovoru organizácie UNESCO proti diskriminácii vo vzdelávaní, ktorý diskrimináciu definuje ako:

„akýkoľvek rozdiel, vylúčenie, obmedzenie alebo zvýhodnenie, ktoré je založené na rase, farbe pleti, pohlaví, jazyku, náboženstve, politickom alebo inom zmyslení, národnostnom alebo sociálnom pôvode, majetku alebo rodu a ktorého cieľom alebo dôsledkom je zrušenie alebo porušenie rovnosti zaobchádzania pri vzdelávaní, najmä:

- a) zbavenie osoby alebo skupiny osôb prístupu k vzdelaniu akéhokoľvek typu alebo na akejkolvek úrovni,*
- b) obmedzenie možnosti vzdelávania osoby alebo skupiny osôb na menej kvalitné vzdelávanie,*
- c) s ohľadom na ustanovenia článku 2 tohto dohovoru, vytvorenie alebo udržiavanie oddelených vzdelávacích systémov alebo inštitúcií pre osoby alebo skupiny osôb, alebo*

d) uvalenie podmienok odporujúcich ľudskej dôstojnosti na osoby alebo skupinu osôb”.

Dohovor UNESCO tiež od účastníckych štátov vyžaduje, aby vypracovali a uplatňovali národnú politiku na podporu rovnosti príležitostí a zaobchádzania v oblasti vzdelávania.

Prijateľnosť

Vzdelanie môže zohrávať kľúčovú úlohu pri uplatňovaní celého radu ďalších ľudských práv, vrátane práva na prácu, a pri dosahovaní rovnoprávnosti príslušníkov pôvodne marginalizovaných skupín. Aby však mohlo túto úlohu plniť, musia byť všetky kroky podniknuté v mene vzdelania v súlade s normami pre ľudské práva. Po prvé, každý má právo na vzdelanie, ktoré bude pre neho prínosné. Po druhé, nikto by nemal byť v dôsledku priamej či nepriamej diskriminácie na základe etnického pôvodu odkázaný na menej kvalitné vzdelávanie. A nakoniec, podľa Všeobecnej deklarácie ľudských práv, Paktu a Výboru pre práva dieťaťa musí byť obsah vzdelania v súlade s normami týkajúcimi sa ľudských práv. Ciele vzdelávania chránené týmito a inými nástrojmi okrem iného vyžadujú, aby výučba podporovala porozumenie medzi všetkými etnickými skupinami, ako aj medzi národnostnými, rasovými a náboženskými skupinami, a bola kultúrne primeraná čo sa týka formy aj obsahu, vrátane učebných osnov a vyučovacích metód. Mala by smerovať k rozvíjaniu úcty ku kultúrnej identite, jazyku a hodnotám dieťaťa. Štáty preto musia preskúmať učebné osnovy, obsah a metódy, aby sa ubezpečili, že rešpektujú práva všetkých občanov, vrátane príslušníkov menšín.

Rómska menšina je pri absencii „materského štátu“, ktorý by poskytoval podporu a pomoc, znevýhodnená pri uplatňovaní práv menšín oproti iným menšinám na Slovensku, napríklad českej alebo maďarskej.⁹⁸ Poradný výbor pre rámcový dohovor rozhodol, že kompetentný štát nesie za takýchto okolností väčšiu zodpovednosť za zabezpečenie adekvátnej podpory pre tie menšiny, ktoré „materský štát“ nemajú.

Adaptabilita

Základné vzdelanie by malo byť povinné a je v najlepšom záujme dieťaťa zabezpečiť, aby ho absolvovalo. Nosným princípom Dohovoru o právach dieťaťa je primárne zohľadnenie „najlepšieho záujmu dieťaťa“ vo všetkých záležitostiach, ktoré sa dieťaťa dotýkajú, vrátane vzdelávania. Povinnosť štátu podniknúť kroky na podporu dochádzky a zníženie počtu detí, ktoré vzdelanie neukončia, musí zahŕňať aj povinnosť, že dostupné vzdelanie bude rešpektovať práva dieťaťa, vrátane jeho práv ako príslušníka menšiny. Podľa článku 2, ods. 2 Paktu musia štáty tam, kde je to opodstatnené, prijať zvláštne opatrenia, ktorými „zabezpečia adekvátny rozvoj a ochranu určitých rasových skupín alebo jednotlivcov, ktorí k nim patria, aby im zaručili plné a rovnoprávne užívanie ľudských práv a základných slobôd.“ Rovnakú zásadu obsahuje aj Rámcový dohovor, podľa ktorého by štáty mali „podľa potreby prijať primerané opatrenia na podporu úplnej a skutočnej rovnosti medzi príslušníkmi národnostnej menšiny a príslušníkmi väčšiny vo všetkých oblastiach hospodárskeho, spoločenského,

politického a kultúrneho života,“ vrátane podpory prístupu príslušníkov menšín k vzdelaniu na všetkých úrovniach.⁹⁹

Aby bolo zaručené právo na vzdelanie príslušníkov menšín, je nutné pracovať s príslušnými komunitami pri hľadaní opatrení, ktoré podporia prístup detí k vzdelaniu a jeho prínos. Môže sa jednáť o zavedenie predškolských tried, ktoré uľahčia prístup k základnému vzdelaniu, kontakt s komunitou s cieľom podporiť školskú dochádzku, doučovanie v škole, ktoré uľahčí spoločné vzdelávanie s ostatnými deťmi, a iné opatrenia, ktoré by bolo možné nájsť pri skutočnom zaangažovaní rómskych komunít.

Normy Európskej únie

Prijatím Amsterdamskej zmluvy v roku 1999 získali Európske spoločenstvá mandát pre boj proti diskriminácii. Podľa článku 13 Zmluvy o založení Európskeho spoločenstva (ZES) môže Rada jednohlasne prijať právne normy Spoločenstva, ktoré navrhne Európska komisia po konzultácii s Európskym parlamentom. V roku 2000 boli následne prijaté dve smernice EÚ o rovnosti vo vzťahu k rasovému pôvodu a zamestnaniu.¹⁰⁰ Smernica o rasovej rovnosti (2000/43/ES) rieši problematiku diskriminácie na základe rasového alebo etnického pôvodu v oblasti zamestnania, odbornej prípravy, členstva v zamestnaneckých alebo zamestnávateľských organizáciách, sociálnej ochrany, vrátane sociálneho zabezpečenia a zdravotnej starostlivosti, vzdelania a prístupu k tovaru a službám, vrátane bývania. Smernica o rovnosti v zamestnaní (2000/78/ES) zakazuje diskrimináciu v oblasti zamestnania a výcviku na základe náboženstva alebo viery, postihnutia, veku a sexuálnej orientácie.

Smernica o rasovej rovnosti zakazuje priamu diskrimináciu i diskrimináciu nepriamu, kedy by v dôsledku „navonok neutrálneho predpisu, kritéria alebo zvyklosti bola znevýhodnená osoba určitej rasy alebo etnického pôvodu v porovnaní s inými osobami, iba ak uvedený predpis, kritérium alebo zvyklosť je objektívne odôvodnený legitímnym cieľom a prostriedky na jeho dosiahnutie sú primerané a nevyhnutné“ (článok 2), okrem iného i vo vzťahu k vzdelaniu (článok 3). Slovensko túto smernicu transponovalo do svojej legislatívy v roku 2004 prostredníctvom antidiskriminačného zákona, ktorý významne posilnil jestvujúci vnútroštátny legislatívny rámec. Slovenský antidiskriminačný zákon je však v súčasnosti predmetom konania vo veci porušenia práva, ktoré zahájila Európska komisia, pretože zákon nie je v plnej zhode so smernicou o rasovej rovnosti.¹⁰¹

Charta základných práv EÚ vyhlásená v decembri roku 2000, ktorá však ešte nie je právne záväzná, urobila ďalší krok k posilneniu ochrany pred diskrimináciou tým, že jej zákaz rozšírila o diskrimináciu z dôvodu sociálneho pôvodu, genetických charakteristík, jazyka, náboženstva alebo viery, politického alebo iného názoru, príslušnosti k národnostnej menšine, majetku a rodu (článok 21).

Kandidátske štáty na členstvo v EÚ museli tiež podľa „kodanských kritérií“ zaručiť demokraciu, právny štát, dodržiavanie ľudských práv a rešpektovanie a ochranu menšín. Počas procesu rozširovania EÚ, ktorý zahŕňal vstup Slovenska v máji roku 2004, bola neuspokojivá situácia rómskej menšiny jednou zo záležitostí, na ktoré opakovane so

znepokojením poukazovali správy Spoločenstva o pokroku Slovenska v prípravách na vstup. Program Phare financovaný z prostriedkov EÚ bol základným nástrojom, ktorým Európska komisia podporovala politické, hospodárske a inštitucionálne reformy, ktorými sa kandidátske krajiny prispôbovali legislatíve EÚ. Hoci projektom Phare bol priznaný najväčší dopad na riešenie sociálnej a ekonomickej situácie Rómov, odborníci v oblasti vzdelávania ich často považujú za „viac efektívne ako efektívne“.¹⁰² Napriek širokej škále politických rezolúcií v Európskom parlamente a v Rade ministrov EÚ, ich kľúčové odporúčania na zlepšenie hospodárskej, sociálnej a politickej integrácie Rómov stále neboli realizované. Európsky parlament v jednej zo svojich rezolúcií z roku 2005 vyzval Európsku komisiu, aby koordinovala snahy EÚ o zlepšenie situácie Rómov a prijala akčný plán. Žiaden podobný dokument však zatiaľ prijatý nebol. K pokroku ani vývoju nedošlo ani v súvislosti s odporúčaniami Európskeho parlamentu k rámcovej stratégii EÚ pre Rómov. Ani Európska komisia nepodnikla kroky smerom k realizácii odporúčaní správy nazvanej *Situácia Rómov v rozšírenej EÚ v roku 2004*. Zo záverov tejto správy vyplýva, že EÚ by mala jasne a výslovne identifikovať Rómov v existujúcej a komplexnej antidiskriminačnej politike a politike sociálneho začleňovania a aktívne podporovať účasť Rómov na tvorbe politiky, jej realizácii a hodnotení. Správa ďalej odporučila vytvorenie celoeurópskej prorómskej koalície a využitie dostupných nástrojov EÚ na zvýšenie povedomia o situácii Rómov v spoločnosti.¹⁰³

6. Záver a odporúčania

Ako ukázala táto správa, rómske deti na Slovensku sú v praxi naďalej zväčša segregované do „špeciálnych“ škôl a tried, ktoré poskytujú vzdelanie nižšej kvalitatívnej úrovne. Kroky, ktoré vláda v poslednej dobe podnikla na riešenie tejto situácie, boli neúčinné a základné príčiny porušovania práva rómskych detí na vzdelanie neboli efektívne a systematicky odstraňované. Opakované zlyhanie poskytnutia záruk práva rómskych detí na vzdelanie im zároveň znemožňuje uplatňovať v plnom rozsahu ich ľudské práva.

Amnesty International vyzýva vládu Slovenskej republiky, aby sa zaviazala otázku segregácie riešiť. Rómske deti by sa nemali umiestňovať do špeciálnych alebo segregovaných škôl či tried jednoducho preto, že majú rómsky pôvod, alebo preto, že sú sociálne znevýhodnené.

Vláda musí zbierať etnicky rozlíšené údaje (údaje, ktoré zohľadňujú etnickú príslušnosť), aby mohla monitorovať modely segregácie v praxi a zabezpečiť dohľad nad zaradovaním do vzdelávacieho systému na základe legitímnych a objektívnych kritérií. Mala by prijať opatrenia, ktorými zabezpečí, že žiadny rodič neudelí „súhlas“ so zaradením svojich detí do špeciálnej školy alebo triedy bez toho, aby bol plne informovaný o dôsledkoch tohto rozhodnutia. Okrem toho by mal štát na všetkých úrovniach podniknúť kroky smerom k úplnej reintegrácii všetkých detí, ktoré boli nesprávne zaradené do škôl alebo tried pre deti so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami. Malo by sa napríklad preskúmať financovanie všetkých škôl s cieľom zabezpečiť, aby nepredstavovalo prekážku pre reintegráciu detí do bežného systému vzdelávania. Všetci učitelia a správcovia škôl, najmä tí, ktorí učia v miestach s významným počtom Rómov, by mali absolvovať účinné školenie

o interkultúrnom vzdelávaní a spôsoboch odstraňovania negatívnych stereotypov a predsudkov.

Vláda by v súlade so svojimi záväzkami vyplývajúcimi zo zákonov týkajúcich sa ľudských práv mala tiež proaktívne zabezpečiť, aby všetky rómske deti pocítili prínos zvláštnych opatrení pred zahájením školskej dochádzky a počas nej, ktorými sa podporí ich rovnosť pri uplatňovaní práva na vzdelanie. Žiadne dieťa by nemalo byť vylúčené z kvalitného štandardného vzdelávania z dôvodu vzdialenosti alebo nákladov. Slovensko by za týmto účelom malo deťom žijúcim v chudobe poskytovať dopravu a inú materiálnu pomoc. Deti by ďalej nemali byť vylúčené alebo znevýhodnené na základe svojho materinského jazyka. Vláda by mala postupne zaistiť dostupnosť prípravných tried (nultých ročníkov) s vyučovaním v slovenskom jazyku a zaviesť ďalšie opatrenia smerujúce k dvojjazyčnému vyučovaniu a hodinám rómskeho jazyka a hodinám v rómskom jazyku na bežných školách. Pri vyučovaní kultúry a dejín všetkých občanov Slovenska, vrátane Rómov, by malo byť vynaložené systematické úsilie o interkultúrne vzdelávanie a porozumenie ako o ústredný prvok učebných osnov. Amnesty International ďalej vyzýva vládu Slovenskej republiky, aby iniciovala proces, do ktorého sa zapoja všetky relevantné subjekty a v rámci ktorého bude vypracovaný a realizovaný komplexný plán na dosiahnutie integrovaného povinného vzdelávania všetkých detí.

Európska únia a ďalšie organizácie a financujúce subjekty, ktoré tieto iniciatívy podporujú v rámci medzinárodnej pomoci a spolupráce, by mali zabezpečiť, aby prioritou súčasných i budúcich iniciatív na zlepšenie situácie vo vzdelávaní rómskych detí bola integrácia Rómov do bežných škôl, a aby rómske deti prestali byť diskriminované. Mali by tiež podporovať desegregačné opatrenia na Slovensku a zaistiť, aby žiadne finančné prostriedky z medzinárodných zdrojov neprispievali k porušovaniu ľudských práv. EÚ by mala zabezpečiť, aby Slovenská republika ako jej členský štát v plnom rozsahu zapracovala všetky ustanovenia európskej legislatívy. Mala by tiež jasne a výslovne identifikovať Rómov v existujúcej a komplexnej antidiskriminačnej politike a politike sociálneho začleňovania a zabezpečiť účasť rómskej komunity na tvorbe tejto politiky vo všetkých fázach.

Amnesty International zvlášť vyzýva ku krokom v nasledujúcich kľúčových oblastiach:

Dôraz na uplatňovanie práva rómskych detí na bezplatné povinné vzdelanie

Ministerstvo školstva, s prípadnou medzinárodnou finančnou a technickou pomocou, by malo:

- okamžite vypracovať a v priebehu primeraného počtu rokov realizovať plán činnosti, ktorým by minimálne zabezpečilo, že všetky deti ukončia povinné vzdelanie, tak, ako to vyžaduje Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach (článok 13 a 14). Prioritou tohto plánu by mala byť integrácia a dochádzka rómskych detí do bežných škôl prostredníctvom desegregácie v kombinácii so zvláštnymi opatreniami, ktoré by podporili dochádzku a znížili počet detí s neukončeným vzdelaním, ako to vyžaduje Dohovor OSN o právach dieťaťa (článok 28, ods. 1, písm. e));
- súčasťou plánu by mali byť kroky na podporu školskej dochádzky v praxi, okrem iného napríklad aktívnym kontaktom sociálnych pracovníkov; plán by mal ďalej zabezpečiť

bezplatný prístup k vzdelaniu, v prípade potreby aj poskytovaním dopravy zdarma a prípadným uplatnením postupov na kompenzáciu príležitostných nákladov na školskú dochádzku detí.

Odstránenie segregácie vo vzdelávaní

Vláda Slovenskej republiky by mala:

- okamžite prijať a verejne deklarovat' jasný a jednoznačný politický záväzok odstrániť segregované vzdelávanie Rómov. Tento záväzok by mal byť určujúci pre každú vzdelávaciu politiku s dopadom na rómskych občanov;
- vláda Slovenskej republiky by za týmto účelom mala okamžite iniciovať konzultačný proces o plnení tohto záväzku, ktorého by sa zúčastnili aj predstavitelia rómskej komunity, a podniknúť konkrétne, cielené a účinné kroky na jeho implementáciu, okrem iného prostredníctvom:
 - dôkladného preskúmania kritérií pre umiestňovanie detí do špeciálnych škôl alebo tried s cieľom zabezpečiť, aby sa o ich umiestnení rozhodovalo vždy na základe legitímnych a objektívnych kritérií zodpovedajúcich medzinárodným normám pre vzdelávanie detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami;
 - vypracovania a distribúcie jasných pokynov, ktoré určia, že umiestnenie dieťaťa do oddelenej, špeciálnej školy alebo triedy musí byť založené na takýchto kritériách a že o jeho umiestnení do špeciálnej školy alebo triedy sa nesmie rozhodnúť bez slobodného a informovaného súhlasu rodiča alebo opatrovníka. Pri všetkých rozhodnutiach by mali byť primárne zohľadnené najlepšie záujmy dieťaťa;
 - vypracovania komplexného plánu činnosti, v horizonte primeraného počtu rokov, ktorý by zabezpečil plnú integráciu rómskych detí do väčšinového školského systému vzdelávania spolu s deťmi z majoritnej spoločnosti a ostatných menšinových komunít;
 - realizácie schváleného plánu činnosti s maximálnym využitím dostupných zdrojov, vrátane zdrojov poskytovaných v rámci medzinárodnej spolupráce a pomoci.

V kontexte opatrení na odstránenie segregovaného vzdelávania Rómov by vláda Slovenskej republiky mala zabezpečiť, aby príslušný plán činnosti obsahoval kroky, ktoré povedú k:

- náprave nesprávneho umiestnenia rómskych detí do špeciálnych škôl;
- novelizácii školského zákona a príslušných implementačných predpisov tak, aby sa odstránila kategória „sociálne znevýhodnených detí“ a tento termín sa nespájal s mentálnym postihnutím;
- pokroku v integrácii rómskych detí zo špeciálnych škôl, okrem iného celoštátnym zavedením pravidelných hodnotení a ďalších opatrení, ktorými budú identifikované deti nesprávne umiestnené v špeciálnych školách a triedach a ktoré uľahčia ich integráciu do bežných škôl a tried;

- preskúmaniu praktického diskriminačného dopadu zmeny zákona, ktorá rodičom umožnila vo väčšej miere rozhodovať o výbere školy, s cieľom prijať konkrétne, ciele a účinné kroky v boji proti akémukoľvek prehlbovaniu segregácie v praxi;
- zavedeniu povinného a systematického prijímania dočasných zvláštnych opatrení, aby rómske deti, ktoré pri uplatňovaní svojho práva na vzdelanie narážajú na špecifické prekážky v dôsledku historickej diskriminácie Rómov, mohli využiť potrebné zvláštne opatrenia, ktoré im uľahčia vstup do bežného integrovaného systému vzdelávania. Tieto opatrenia by mali zahŕňať:
 - pomoc rómskym rodičom pri posielaní detí do predškolských zariadení, napríklad poskytovaním bezplatnej dopravy, s cieľom zlepšiť integráciu detí na základnej škole a ich výsledky v učení,
 - vytváranie prípravných tried a poskytovanie asistentov učiteľa vo všetkých okresoch s primeraným počtom detí, ktoré ich potrebujú, vrátane rómskych detí.

Zaistenie súladu obsahu a prostriedkov vzdelávania s ľudskými právami

Ministerstvo školstva by po podrobných konzultáciách s rómskymi komunitami a organizáciami malo:

- rozšíriť školenie učiteľov a ďalších pracovníkov škôl zamerané na odstránenie negatívnych stereotypov a predsudkov, zvlášť vo vzťahu k Rómom, a silnejšie vnímanie potreby bojovať proti rasistickému obťažovaniu a šikanovaniu na školách. Monitorovať následné využitie a aplikáciu školenia a školiacich materiálov, aby sa vyhodnotila ich účinnosť;
- zabezpečiť, aby rómska kultúra, história a tradície a informácie o tom, ako Rómovia prispeli k rozvoju spoločnosti, boli súčasťou oficiálnych učebných osnov;
- novelizovať školský zákon tak, aby rómskemu jazyku zaručoval rovnaké uznanie ako ostatným vymenovaným menšinovým jazykom;
- podniknúť kroky, ktorými zaručí dostupnosť vyučovacích materiálov v rómskom jazyku;
- poskytnúť učiteľom a ďalším pracovníkom základných škôl, najmä tým, ktorí pracujú so značným počtom rómskych žiakov, školenie o rómskej kultúre, dejinách, tradíciách a jazyku a učiteľov školiť o význame aplikácie interkultúrneho vzdelávania;
- zabezpečiť skutočné zapojenie príslušníkov rómskej komunity v každom aspekte vzdelávacej politiky súvisiacej so začleňovaním Rómov;
- získať vyučujúci personál rómskeho pôvodu na všetky úrovne školského systému a zabezpečiť, aby v ňom nebol vystavený rasovej diskriminácii.

Monitorovanie a zodpovednosť

Vláda Slovenskej republiky by mala:

- ratifikovať a implementovať Protokol 12 Európskeho dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd, ktorý obsahuje všeobecný zákaz diskriminácie pri požívaní akéhokoľvek zákonom zaručeného práva (článok 1);

- ratifikovať Dodatokový protokol k Európskej sociálnej charte, ktorý zavádza systém kolektívnych sťažností;
- zabezpečiť úplnú a účinnú implementáciu antidiskriminačného zákona z roku 2004 a podniknúť kroky, ktorými ďalej posilní a podporí súčasné alebo plánované zvláštne opatrenia v prospech znevýhodnených skupín, ako sú Rómovia;
- zabezpečiť novelizáciu antidiskriminačného zákona tak, aby bol plne v súlade s antidiskriminačnými smernicami EÚ, vrátane definície rovnakého zaobchádzania;
- preskúmať mandát Slovenského národného strediska pre ľudské práva, aby zodpovedal štandardu iných orgánov pre ľudské práva, vrátane právomoci prešetriť jednotlivé žiadosti, iniciovať vlastné vyšetrenie, alebo navrhnúť opatrenia v individuálnych prípadoch porušenia práva na vzdelanie.

Ministerstvo školstva by v spolupráci s príslušnými ministerstvami malo:

- systematicky zbierať štatistické informácie a údaje rozlíšené podľa pohlavia a etnickej príslušnosti v oblasti vzdelávania, zdravia, zamestnanosti a v ďalších relevantných oblastiach, s náležitým zreteľom na európske normy o ochrane osobných údajov a práva na sebaurčenie;
- podrobne monitorovať vytváranie a etnické zloženie tried na základných školách, aby zabezpečilo, že pri umiestňovaní detí do tried a skupín nebude zohrávať žiadnu úlohu rasová diskriminácia;
- prostredníctvom štátnej kontroly overovať, že umiestnenie a priradenie detí nie je diskriminačné a že rodičia nedostávajú nesprávne rady, alebo nie sú nútení, aby svoje deti umiestnili do špeciálnych škôl;
- poskytnúť Štátnej školskej inšpekcii viac zdrojov, aby mohla účinne vykonávať svoju funkciu;
- zabezpečiť, aby Odbor vzdelávania národnostných menšín na Ministerstve školstva disponoval primeranými ľudskými a finančnými zdrojmi;
- vytvoriť efektívny mechanizmus sťažností, ktorý rodičom umožní dosiahnuť účinnú nápravu. Mechanizmus by mal byť nezávislý a nestranný, s možnosťou vyšetřovať a iniciovať vyšetrenie všetkých obvinení zo segregovaného zaradenia, ako aj prijímať individuálne sťažnosti.

Dôraz na primerané bývanie, prístup k čistej vode a hygienické podmienky v rómskych komunitách

Vláda Slovenskej republiky by mala:

- ratifikovať a zaviesť Revidovanú Európsku sociálnu chartu.

Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja by v spolupráci s príslušnými ministerstvami malo:

- zastaviť násilné vyst'ahovávanie Rómov a predchádzať mu;

- zabezpečiť skutočnú účasť rómskych komunít na rozhodovaní o modernizácii alebo presťahovaní ich komunít, aby sa uplatnilo právo na primerané bývanie, vodu a hygienické podmienky;
- zabezpečiť, aby každé riešenie situácie formou presťahovania po vzájomnej dohode bolo v súlade s medzinárodnými normami o ľudských právach. Prednostne by sa malo týkať najmarginalizovanejších osôb, ktoré nemajú prístup k bývaniu, vode a kanalizácii ani na najnižšej potrebnej úrovni a ktorých nárok na súčasné obydlie nemá dostatočný právny základ na to, aby ich chránil pred násilným vystáňovaním alebo iným zasahovaním. Ak sa presťahovanie, po konzultácii s osobami, ktorých sa týka, ukáže ako nevyhnutné, mali by tieto osoby byť presťahované do miest poskytujúcich primerané bývanie, v blízkosti zamestnania a služieb, napríklad škôl. Pri vzniku nových osád by sa malo bojovať proti segregácii.

Odporúčania adresované Európskej únii a iným bilaterálnym a multilaterálnym financujúcim subjektom

Amnesty International tieto subjekty vyzýva, aby:

- podporovali vládu Slovenskej republiky vo všetkých skutočných snahách riešiť problém systematického porušovania práva rómskych detí na vzdelanie. Malo by sa tak diať najmä poskytovaním potrebnej finančnej a technickej pomoci pri vypracovaní a realizácii plánu, ktorý by zabezpečil, aby všetky deti, vrátane rómskych, mohli uplatňovať svoje právo na bezplatné povinné vzdelanie, a opatrení na odstránenie segregácie Rómov vo vzdelávaní;
- využili svoj vplyv a vyzvali vládu Slovenskej republiky k realizácii odporúčaní tejto správy, najmä v súvislosti s desegregáciou;
- zaručili, aby žiadna medzinárodná pomoc nebola spojená s porušovaním ľudských práv, napríklad aby neprispievala k praktickej segregácii vo vzdelávaní, a aby všetky snahy o zlepšenie životných podmienok boli plne v súlade s medzinárodným právom týkajúcim sa ľudských práv, napríklad aby neboli spojené s násilným vystáňovaním;
- zabezpečili zapojenie rómskej komunity od počiatočných štádií formulácie politiky až po realizáciu a hodnotenie programov;
- vyzvali a podporili vládu Slovenskej republiky pri odstraňovaní nedostatkov v systémoch zberu etnicky rozlíšených údajov;
- zabezpečili, aby všetky opatrenia prijaté na zlepšenie životných podmienok Rómov na Slovensku boli v súlade s medzinárodnými normami týkajúcimi sa ľudských práv v súvislosti s právom na primerané bývanie, vodu a hygienické podmienky, ako aj právom na skutočnú účasť Rómov na rozhodnutiach, ktoré ovplyvňujú ich schopnosť uplatňovať si svoje ľudské práva.
- zabezpečili, že nebudú podporovať projekty spojené s porušovaním ľudských práv, vrátane násilných vystáňovaní.

Zvláštne odporúčania Európskej únii

- Monitorovať správnu transpozíciu antidiskriminačných smerníc do vnútroštátnej legislatívy Slovenskej republiky a ich implementáciu.
- Prijat' jednotnú politiku týkajúcu sa Rómov, aby sa účinne využili dostupné právne, finančné a politické nástroje, t.j. politiku EÚ týkajúcu sa Rómov. Takáto politika bude vyžadovať vypracovanie rámcovej stratégie EÚ pre začleňovanie Rómov, ktorá posluží ako koordinačný nástroj a zaisť s'ulad a komplementaritu politík, iniciatív a financovania. Členským štátom EÚ by poskytla základné princípy a možnosť výmeny osvedčených postupov.
- Postupovať jednotne vypracovaním Rámcovej stratégie EÚ pre začleňovanie Rómov, ktorá by priniesla s'ulad a komplementaritu politík, systematické a udržateľné iniciatívy a slúžila by ako koordinačný nástroj. Takýto rámec by zaručil účinný mainstreaming (t.j. riešenie záležitostí týkajúcich sa Rómov na úrovni politiky EÚ) a podľa potreby špecifické (t.j. afirmatívne) kroky zamerané na Rómov. Členským štátom EÚ by poskytol základné princípy a možnosť výmeny osvedčených postupov.
- Jasne a výslovne identifikovať Rómov v existujúcej a komplexnej antidiskriminačnej politike a politike sociálneho začleňovania, čím Slovensko podnieti k tomu, aby vo svojom Národnom akčnom pláne sociálnej inklúzie, v pláne celoživotného vzdelávania a pláne zamestnanosti, ako aj iných relevantných politických rámcoch, chápalo Rómov ako cieľovú skupinu. Aktívne presadzovať účasť Rómov na tvorbe politiky, jej zavádzaní a hodnotení, a podporovať využitie nástrojov EÚ na zvýšenie povedomia o situácii Rómov v spoločnosti. Zvážit' prijatie opatrení EÚ, ktoré v praxi zabezpečia odstránenie rasovej diskriminácie v oblasti vzdelania, bývania a zdravotnej starostlivosti.
- Zvážit' pravidelné vyčleňovanie finančných prostriedkov na školenie, v rámci ktorého by sa Rómom a zástupcom iných menšín poskytovali informácie o politikách EÚ, jej štruktúrach a fungovaní.
- Zabezpečiť, aby použitie finančných prostriedkov zo zdrojov EÚ nevedlo k rasovej segregácii v oblasti vzdelania, bývania a zdravotnej starostlivosti.

Slovník výrazov použitých v texte

Termíny

Osada - výraz v slovenčine pôvodne znamenal sídlo alebo usadlosť v širokom zmysle slova, ale v súčasnosti sa používa prevažne na označenie rómskych osád

Koruna – menová jednotka Slovenskej republiky, zodpovedá 0,11 €.

Špeciálna škola – škola pre deti s telesným alebo mentálnym postihnutím, alebo so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami

Prípravné triedy (nulté ročníky) – prípravné triedy pre deti, ktoré neabsolvovali predškolskú prípravu, väčšinou sa jedná o Rómov

Európske a medzinárodné orgány, zmluvy a dohovory

Medzinárodná dohoda o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach (ICESCR)

Výbor OSN pre ekonomické, sociálne a kultúrne práva (CESCR)

Vysoký komisariát OSN pre ľudské práva (UNHCHR)

Európsky výbor pre sociálne práva (ECSR)

Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín (FCNM)

Európske stredisko pre monitorovanie rasizmu a xenofóbie (EUMC)

Medzinárodný dohovor o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie (ICERD)

Výbor OSN na odstránenie rasovej diskriminácie (CERD)

Vysoký komisariát Organizácie pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe (OBSE) pre národnostné menšiny

Výbor pre práva dieťaťa (CRC)

Európsky súd pre ľudské práva (ECHR)

Všeobecná deklarácia ľudských práv (UDHR)

Slovenské orgány

Rómske vzdelávacie centrum Prešov (ROCEPO) – rómske vzdelávacie stredisko v Prešove

¹ Na úrovni OSN pozri záverečné zistenia týkajúce sa Slovenska, ktoré publikoval Výbor pre práva dieťaťa (CRC), Výbor na odstránenie rasovej diskriminácie (CERD), Výbor pre ľudské práva (HRC) a Výbor pre ekonomické, sociálne a kultúrne práva (CESCR) Na regionálnej úrovni pozri správy a pripomienky týkajúce sa Slovenska, ktoré publikoval Poradný výbor Rámcového

dohovoru na ochranu národnostných menšín (FCNM) a Európska komisia proti rasizmu a intolerancii (ECRI) Rady Európy, regionálne správy o Rómoch predložené Komisárom pre ľudské práva Rady Európy a Európskym strediskom pre monitorovanie rasizmu a xenofóbie (EUMC). Pozri tiež správy mimovládnych organizácií pre ľudské práva, napríklad Európskeho centra pre práva Rómov (ERRC), organizácie Zachráňme deti, Inštitútu otvorenej spoločnosti a Rómskeho vzdelávacieho fondu.

² ERRC, *Stigmata: Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe, 2004* (ďalej len ERRC, *Stigmata, 2004*), str. 13 a 28-29; ECR, *I Third report on Slovakia, CRI (2004) 4, Adopted on 27 June 2003, made public on 27 January 2004* (ďalej len ECRI, *Third report on Slovakia, 2004*), str. 24, *Save the Children, Denied a Future? The right to education of Roma/Gypsy and Traveller Children in Europe, Zv. 2, 2001* (ďalej len *Save the Children, Denied a Future? 2001*), str.188.

³ Okrem tejto správy pozri najmä ERRC, *Stigmata, 2004*, a ERRC, *The Impact of Legislation and Policies on School Segregation of Romani Children: A Study of Anti-Discrimination Law and Government Measures to Eliminate Segregation in Education in Bulgaria, Czech Republic, Hungary, Romania and Slovakia*, február 2007 (ďalej len ERRC, *The Impact of Legislation and Policies on School Segregation of Romani Children, 2007*).

⁴ Pre účely tejto správy použijeme výraz prípravné triedy alebo prípravný ročník.

⁵ Slovenské národné stredisko pre ľudské práva. *Správa o dodržiavaní ľudských práv v Slovenskej republike za rok 2005, str. 81*: „zo strany základných škôl dochádza k pochybeniam v interpretácii a aplikácii právnych predpisov upravujúcich školskú integráciu a existuje dôvodná obava z porušovania práv dieťaťa“.

⁶ World Bank, *About the Roma: Facts and figures*, na adrese <http://web.worldbank.org>.

⁷ Jean-Pierre Liegeois a Nicolae Gheorghe, *Roma/Gypsies: A European Minority*, Minority Rights Group International, 1995, str. 7, s odkazom na Gypsy Research Centre, René Descartes University (Paris), 1994 na adrese <http://www.minorityrights.org/admin/Download/Pdf/Romareport.pdf>. Avšak podľa publikácie Arno Tarner, „The Roma of Eastern Europe: Still Searching for Inclusion“ na adrese <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?id=308>, iné zdroje odhadujú počet Rómov na Slovensku na približne 320 000 obyvateľov.

⁸ World Bank Foundation, Social Policy Analysis Center (SPACE), Institute for Economy and Social Reform (INEKO), Open Society Initiative, *Poverty and Welfare of Roma in the Slovak Republic*, apríl 2002, str. 9, na adrese <http://siteresources.worldbank.org/EXTROMA/Resources/povertyinslovak.pdf> (ďalej len *Poverty and Welfare of Roma in the Slovak Republic*).

⁹ Boccagni, Paolo, and Rappel, Wolfgang, Editors, „The Roma in Slovakia“ v *Roma the largest minority in Europe*, európsky projekt v spolupráci s Nadáciou Artemissio /Budapešť, Jekhetane-Spolu/Prešov, SKLAD/Ljubljana, Nadácia Koncept/Bukurešť, CGM/Brescia), 2004, na adrese <https://www.rnl.sk/modules.php?name=News&file=article&sid=2080> (ďalej len *Roma the largest minority in Europe*).

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Roma the largest minority in Europe*; a slovakia.org, <http://www.slovakia.org/society-roma.htm>.

¹² *Ibid.*

- 13 Inštitút pre verejné otázky, *Čačipen pal o Roma – Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, 2003*, (ďalej len IVO, *Čačipen pal o Roma*, 2003) str. 36.
- 14 *Ibid* str. 47.
- 15 Zákon o trvalom usídlení kočujúcich a polokočujúcich osôb, zákon č. 74 z roku 1958.
- 16 IVO, *Čačipen pal o Roma*, 2003) str. 378.
- 17 Vláda Slovenskej republiky, Uznesenie vlády č. 153/1991 o zásadách vládnej politiky Slovenskej republiky k Rómom.
- 18 Vláda Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, Zásady politiky vlády Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky k rómskej menšine, Uznesenie vlády ČSFR č. 619/1991. V uznesení vlády sa uvádza, že: „... rozvoj etnickej identity je predpokladom pre sebaurčenie, emancipáciu a integráciu Rómov, čím sa vyrovná ich postavenie v spoločnosti.“
- 19 *Poverty and Welfare of Roma in the Slovak Republic* str. 9.
- 20 V roku 2006 dosahovala miera nezamestnanosti na Slovensku 13,3 percenta, pričom tromi regiónmi s najvyššou mierou nezamestnanosti boli Košice (20,2 percent), Prešov (19,2 percent) a Banská Bystrica (19,4 percent), podľa údajov Štatistického úradu Slovenskej republiky na adrese http://www.statistics.sk/webdata/ks/reg_udaje_eng/nezamest.htm.
- 21 European Commission. *The Euromosaic study: Romani in Slovakia*, na adrese http://ec.europa.eu/education/policies/lang/languages/langmin/euromosaic/slok3_en.html; a Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny, vyhláška č. 1757/04-11/1 o poskytovaní peňažných dávok pri poskytovaní špeciálnych príspevkov sociálneho zabezpečenia pre príjemcu dávok v materiálnej núdzi, o príspevkoch na stravu pre deti v materiálnej núdzi a o príspevkoch na školské pomôcky pre deti v materiálnej núdzi, str. 10.
- 22 Hoci sa niektoré ukazovatele zlepšili, ako napríklad počet detí zapísaných do základných škôl, ktorý však stále nedosahuje 100 percent (Roma Education Fund, *Advancing Education of Roma in Slovakia, Country Assessment and the Roma Education Fund's Strategic Directions, 2007*, str. 10, iné sa zhoršili. Pozri napríklad správa World Bank, the Foundation SPACE, INEKO and the Open Society Institute, z roku 2002 v ktorej sa uvádza, že celkový počet ľudí, ktorí žijú v neoficiálnych osadách vzrástol zo 14 988 v roku 1988 na 123 034 v roku 1997 a že Rómovia boli neúmerne postihnutí transformáciou ekonomiky a znížením potreby nekvalifikovanej pracovnej sily (podľa údajov Národného úradu práce predstavovali Rómovia v roku 1999 takmer 25 percent nezamestnaných). Informácie o zhoršovaní zdravotného stavu Rómov sú k dispozícii v dokumente: Peter Šaško, „Zdravie Rómov“ *Čačipen pal o Roma – Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*, Inštitút pre verejné otázky, 2003.
- 23 Podľa správy Eurostatu *Regional GDP per inhabitant in the EU27, 2004*, HDP na obyvateľa na východnom Slovensku dosiahol len 42,3 percenta priemerného HDP na obyvateľa vyjadreného paritou kúpnej sily v rozšírenej EÚ. Oproti tomu bratislavský región s výsledkom 129,3 percenta priemer EÚ presahoval.
- 24 Pozri ECRI *Third report on Slovakia, 2004*, str. 14, ods. 44, kde sa hovorí o „údajnom zneužití úradnej moci a zlom zaobchádzaní polície vo vzťahu k menšinovým skupinám, najmä voči Rómom / Cigánom. Obavy v tomto ohľade opakovane vyjadrovali aj orgány OSN, Výbor pre práva dieťaťa (CRC), štyridsiate piate zasadanie, *Concluding Observations of the Committee on the Rights of the Child: Slovakia, 8 June 2007, CRC/C/SVK/CO/2* (ďalej len CRC, *Concluding Observations, 2007*), str. 7, ods. 34; Výbor OSN na odstránenie rasovej diskriminácie (CERD), *Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination: Slovakia, 10/12/2004, CERD/C/65/CO/7*. (ďalej len CERD, *Concluding Observations, 2004*), ods : 5-7;

- Výbor pre ľudské práva (HRC), *Concluding Observations of the Human Rights Committee: Slovakia. 22/08/2003CCPR/CO/78/SVK*, (ďalej len HRC, *Concluding Observations*, 2003), ods. 11 a 17; Výbor proti týraniam (CAT), *Concluding Observations of Committee Against Torture: Slovakia. 11/05/2001, A/56/44*, (ďalej len CAT, *Concluding Observations*, 2001) ods. 104 (c).
- 25 Pozri Amnesty International, Concerns in Europe and Central Asia July-December 2003 (AI Index: EUR 01/001/2004), Concerns in Europe and Central Asia July-December 2004 (AI Index: EUR EUR 01/002/2005), Amnesty International Report 2007 (POL 10/001/2007).
- 26 Medzinárodná dohoda o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach (článok 11, ods. 1) a Európska sociálna charta (článok 16).
- 27 Všeobecný komentár 4 „právo na primerané bývanie“ (článok 11, ods. 1), CESCR, šieste zasadnutie, 1991, ods. 8.
- 28 Úrad splnomocnenca vlády Slovenskej Republiky pre rómske komunity, *Atlas rómskych komunít*, 2004, str. 13.
- 29 Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny, *Národný akčný plán inklúzie na roky 2004-2006 (NAP-Inclusion)*, 2004, str. 10, na adrese http://ec.europa.eu/employment_social/soc-prot/soc-incl/nap_incl_2004_sk_en_version.pdf.
- 30 Nadácia Milana Šimečku, Centre on Housing Rights and Evictions (COHRE) a European Roma Rights Centre (ERRC), *Forced Evictions in Slovakia - 2006*, január 2007.
- 31 Komisariát OSN pre ľudské práva, rezolúcia č. 1993/77, ods. 1.
- 32 CESCR, Všeobecný komentár č. 7, Právo na primerané bývanie (čl. 11, ods.1 Dohody): násilné vysťahovanie, ods. 3.
- 33 Európska komisia, *Infraštruktúra pre rómske osady*, Projekt Phare SR0103, 2001, str. 13 na adrese http://ec.europa.eu/enlargement/fiche_projet/document/sr0103-02-roma-infra-ii.pdf.
- 34 CESCR, Všeobecný komentár č. 4, *Právo na primerané bývanie*, ods. 8, písm. d) .
- 35 CESCR, Všeobecný komentár č. 15, Právo na vodu, UN Doc. E/C.12/2002/11.
- 36 Výbor OSN pre ekonomické, sociálne a kultúrne práva, Všeobecný komentár č. 15, Právo na vodu, UN Doc. E/C.12/2002/11, ods. 16 (pridaný dôraz).
- 37 Európsky výbor pre sociálne práva, Európske centrum pre práva Rómov v. Grécko, Rozhodnutie o skutkovej podstate, 8. Decembra 2004, sťažnosť č. 15/2003, ods. 24.
- 38 Roma Education Fund, *Advancing Education of Roma in Slovakia, Country Assessment and the Roma Education Fund's Strategic Directions*, 2007. str. 22).
- 39 Podľa Metodicko-pedagogického centra v Prešove bolo v školskom roku 2000/2001 z celkového počtu 576 331 študentov na Slovensku 47 701 Rómov.
- 40 Zákon č. 29/1984, školský zákon, článok 3, ods. 2 a článok 29.
- 41 Pozri napríklad Poradný výbor pre FCNM, *Comments of the Government of the Slovak Republic on the Second Opinion of the Advisory Committee on the Implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*, GVT/COM/OP/II(2005)004, 21. júna 2006, str. 25. Metodika Poradného výboru pre FCNM zahŕňa návštevy na mieste.
- 42 CESCR, Všeobecný komentár č. 13, ods. 57.
- 43 CRC, článok 3, ods. 1.
- 44 ICERD, článok 2, ods. 1, písm. c).

- 45 Oddelenie výchovy a vzdelávania rómskych komunít bolo v septembri 2006 nahradené
46 Odborom vzdelávania národnostných menšín.
47 Pozri Save the Children, *Denied a Future?*, 2001, str. 183.
48 United Nations Development Programme (UNDP), *Avoiding the Dependency Trap*, 2002, na
49 adrese <http://roma.undp.sk/>.
50 Álvaro Gil-Robles, Komisár Rady Európy pre ľudské práva, *Final report on the human rights
51 situation of the Roma, Sinti and Travellers in Europe*, [CommDH\(2006\)1](#) 15. februára 2006, str.
52 47.
53 ICERD, článok 3.
54 Slovensko, Druhá periodická správa o plnení záväzkov vyplývajúcich z CRC, 2006, ods. 87 a
55 88.
56 Ministerstvo školstva, *Vzdelávanie v Slovenskej Republike : Stručný prehľad*, 2005, str. 12.
57 Metodické usmernenie Ministerstva školstva č. 12/2005 ktorým sa upravuje postup
58 pedagogicko-psychologických poradní pri posudzovaní školskej spôsobilosti detí zo sociálne
59 znevýhodneného prostredia pri prijímaní do 1. ročníka základnej školy, článok 2.
60 Slovensko, Druhá periodická správa o plnení záväzkov vyplývajúcich z CRC, 2006, ods. 92.
61 Slovensko, Druhá periodická správa o plnení záväzkov vyplývajúcich z CRC, 2006, ods. 86.
62 Slovensko, Druhá periodická správa o plnení záväzkov vyplývajúcich z CRC, 2006, ods. 92.
63 ERRC, *Stigmata: Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe*. 2004, str.
64 38.
65 Slovensko, Druhá periodická správa o plnení záväzkov vyplývajúcich z CRC, 2006, ods. 92.
66 ERRC, *Stigmata: Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe*. 2004, str.
67 46; a EUMC, *Roma and Travellers in Public Education: An overview of the situation in the EU
68 Members States*, 2006, str. 46-47.
69 Vyhláška Ministerstva školstva č. 212/1991 o špeciálnych školách (oddiel 16).
70 Pozri ERRC, *The Impact of Legislation and Policies on School Segregation of Romani
71 Children*, 2007, str. 48).
72 Hodnotenie sa teraz robí na základe súboru diagnostických nástrojov, ktoré v roku 2004
73 vypracoval Výskumný ústav detskej psychológie a psychopatológie v rámci projektu Phare
74 financovaného z prostriedkov EÚ a ktoré boli prijaté v roku 2005. Pozri ERRC, *The Impact of
75 Legislation and Policies on School Segregation of Romani Children*, 2007, str. 48, poznámka pod
76 čiarou č. 65.
77 Metodické usmernenie Ministerstva školstva č. 3/2006 k realizácii školskej integrácie žiakov
78 so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami v základných školách a v stredných školách.
79 Projekt Phare SR 0103.01, Reintegrácia detí zo sociálne znevýhodneného prostredia zo
80 špeciálnych škôl do štandardných základných škôl, implementovaný v rokoch 2003-4, citované
81 v ERRC, *The Impact of Legislation and Policies on School Segregation of Romani Children*, 2007,
82 str. 47.
83 World Bank. *Needs Assessment for the Roma Education Fund: Slovak Republic*, Paríž; Roma
84 Education Fund, december 2004, str. 17, citujúc Ústav informácií a prognóz školstva na školský
85 rok 2002/2003 a 2003/2004.

- 65 Ministerstvo školstva, *Súčasný stav vo výchove a vzdelávaní rómskych detí a mládeže*, Bratislava, 2003. Poznámka: využíva údaje zo správy z roku 2002 o prieskume, ktorý realizovalo MPC Prešov.
- 66 ERRC, *The Impact of Legislation and Policies on School Segregation of Romani Children: A Study of Anti-Discrimination Law and Government Measures to Eliminate Segregation in Education in Bulgaria, Czech Republic, Hungary, Romania and Slovakia*, február 2007, str. 52
- 67 Advisory Committee Opinion on Slovakia, dokument Rady Európy č. ACFC/INF/OP/I(2001) 001, ods. 40.
- 68 Will Guy a Martin Kovats, *EU-funded Roma programmes: Lessons from Hungary, Slovakia and the Czech Republic*, Minority Rights Group, 2006; projekt záporne hodnotili aj slovenské vzdelávacie organizácie, vrátane Nadácie Škola dokorán a Projektu Schola.
- 69 Článok 14, ods. 3. Dohovor UNESCO proti diskriminácii vo vzdelávaní obsahuje podobné upozornenie v článku 5, písm. c), ktorý uznáva právo menšín ustanoviť vlastné vzdelávacie zariadenia, v ktorých sa bude vyučovať v ich vlastnom jazyku, za predpokladu „... že toto právo nebude uplatňované takým spôsobom, ktorý by príslušníkom týchto menšín znemožňoval chápať kultúru a jazyk spoločnosti ako celku...“
- 70 Výklad článku 17 ICCPR, Výbor pre ľudské práva, Všeobecný komentár č. 23(50), dokument OSN č. HRI/GEN/1/Rev.1, ods. 6.1.
- 71 Poradný výbor pre FCNM, *Commentary on Education*, pozri vyššie, str. 20.
- 72 Slovensko, Druhá periodická správa o plnení záväzkov vyplývajúcich z CRC, dokument OSN č. CRC/C/SVK/2, 21. septembra 2006, ods. 294.
- 73 Poradný výbor pre Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín, *Comments of the Government of the Slovak Republic on the Second Opinion of the Advisory Committee on the Implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*, GVT/COM/OP/II(2005)004, 21. júna 2006, str. 26.
- 74 Open Society Institute, *Monitoring Education for Roma, A Statistical Baseline for Central, Eastern and South Eastern Europe*, 2006; a Roma Education Fund, *Advancing Education of Roma in Slovakia, Country Assessment and the Roma Education Fund's Strategic Directions*, 2007, str. 21.
- 75 Poradný výbor pre FCNM, *Commentary on Education*, pozri vyššie, str. 9.
- 76 *Advancing Education of Roma in Slovakia, Country Assessment and the Roma Education Fund's Strategic Directions*, 2007, str. 10.
- 77 Andrej Salner, *Rómske deti v slovenskom školstve*, 2005, str. 17.
- 78 ERRC, *The Impact of Legislation and Policies on School Segregation of Romani Children*, 2007, str. 52.
- 79 Slovensko, Druhá periodická správa o plnení záväzkov vyplývajúcich z CRC, 2006, ods. 85.
- 80 Údaje vlády citované v ERRC, *The Impact of Legislation and Policies on School Segregation of Romani Children*, str. 47.
- 81 Projekt Phare 2002/000.610.03, *Ďalšia integrácia rómskych detí v oblasti výchovy vzdelávania a zlepšenie životných podmienok*, realizovaný v rokoch 2005-2006.
- 82 Slovensko, Druhá periodická správa o plnení záväzkov vyplývajúcich z CRC, dokument OSN č. CRC/C/SVK/2, 21. septembra 2006, ods. 290.
- 83 Andrej Salner, *Rómske deti v slovenskom školstve*, 2005, str. 10.

- 84 Minority Rights Group, *State of the Worlds Minorities*, 2006. str. 143.
- 85 Výbor pre práva dieťaťa (CRC), štyridsiate piate zasadanie, *Concluding Observations of the Committee on the Rights of the Child: Slovakia*, 8. júna 2007, CRC/C/SVK/CO/2 (ďalej len CRC, *Concluding Observations*, 2007), str. 7, ods. 19 a 20.
- 86 Andrej Salner, *Rómske deti v slovenskom školstve*, 2005, str. 15.
- 87 Záverečné pripomienky CRC k Druhej periodickej správe Slovenskej republiky, 8. júna 2007, ods. 16.
- 88 Európska sociálna charta (revidovaná), ku ktorej Slovensko zatiaľ nepristúpilo, v článku 17 hovorí, že, „S cieľom zabezpečiť účinné uplatňovanie práva detí a mládeže vyrastať v prostredí, ktoré podporuje úplný rozvoj ich osobnosti a ich fyzických a mentálnych schopností, sa zúčastnené strany zaväzujú buď priamo, alebo v spolupráci s verejnými alebo súkromnými organizáciami prijať vhodné a potrebné opatrenia, ktoré zaručia [...] (2), že deťom a mládeži bude zdarma poskytované základné a stredoškolské vzdelanie, a tiež podporia pravidelnú školskú dochádzku.“
- 89 CESCR, Právo na vzdelanie. Článok 13 Dohody. Všeobecný komentár č. 13, E/C.12/1999/10, 8. decembra 1999, ods. 57.
- 90 CESCR, Všeobecný komentár č. 13, ods. 51 a 57.
- 91 „Keď štáty dohovor ratifikujú, prijímajú nielen záväzok zaviesť ho vo svojej jurisdikcii, ale aj záväzok prispieť medzinárodnou spoluprácou k jeho celosvetovej implementácii.“ Výbor OSN pre práva dieťaťa, Všeobecný komentár č. 5 (2003), *General measures of implementation for the CRC*, dokument OSN č. CRC/GC/2003/5.
- 92 CESCR, Právo na vzdelanie. Článok 13 Dohody. Všeobecný komentár č. 13, E/C.12/1999/10, 8. decembra 1999, ods. 31.
- 93 Európsky súd pre ľudské práva, *National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society a Yorkshire Building Society v. Veľká Británia*, rozsudok z 23. októbra 1997, 117/1996/933-935, ods. 88.
- 94 Európsky súd pre ľudské práva, *Thlimmenos v. Grécko* (App. No. 34369/97), rozsudok zo 6. apríla 2000, ods. 39-49.
- 95 Slovensko k Dohovoru pristúpilo 14. septembra 1995.
- 96 CESCR, Právo na vzdelanie. Článok 13 Dohody. Všeobecný komentár č. 13, E/C.12/1999/10, 8. decembra 1999, ods. 18.
- 97 *Brown v. Rada pre vzdelávanie v meste Topeka*, rozsudok zo 17. mája 1954, 347 US 294.
- 98 Informácie o menšinách s „materským štátom“ a zvláštnom zaobchádzaní s nimi ponúka dokument Európskej komisie pre demokraciu prostredníctvom práva (Benátska komisia) *Report on the Preferential Treatment of National Minorities by Their Kin-State*, CDL-INF (2001) 19, 22. októbra 2001. Zo záverov správy vyplýva, že „okolnosť, že s časťou populácie sa na základe jej nepríslušnosti k špecifickej etnickej skupine zaobchádza menej priaznivo, nie je sama osebe diskriminačná, ani v rozpore so zásadami medzinárodného práva“, za predpokladu, že rozdiel v zaobchádzaní je primeraný a objektívny, založený na legitímnych cieľoch a na primeranej rovnováhe medzi uskutočňovaným legitímnym cieľom a prostriedkami, ktoré sa použili na jeho dosiahnutie.
- 99 FCNM, článok 4, ods. 2, článok 12, ods. 3.
- 100 Smernica je pre členské štáty EÚ záväzná pokiaľ ide o výsledok, ktorý sa má dosiahnuť, ale necháva im na výber spôsob a metódu, ktorými budú ciele EÚ realizovať v rámci svojho vnútroštátneho právneho poriadku.

¹⁰¹ Európska komisia zaslala v júni 2007 „odôvodnené stanovisko“, ktoré je druhým krokom konania vo veci porušenia práva, štrnástim členským štátom EÚ. K hlavným problémovým oblastiam na Slovensku patrí definícia rovnakého zaobchádzania a obťažovania, obmedzená vecná a osobná oblasť pôsobnosti, širšie výnimky a definícia sociálnych výhod.

¹⁰² Open Society Institute, *EU Accession Monitoring Program (EUMAP)*, 2002.

¹⁰³ Európska Komisia, *The Situation of Roma in an Enlarged European Union*, 2004, str. 46-47.